

Karaçay-Malkar Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Fiil İstemlerinin Karşılaştırmalı Analizi

ÖĞR. GÖR. DR. **ESRA GÜL KESKİN***

Öz

Fiiller, cümle kuruluşunda, taşıdıkları anlam(lara) göre belirledikleri birtakım tamlayıcı unsurları beraberinde getirir. Fiilin belirlediği bu tamlayıcı unsurlar fiilin istemi olarak adlandırılır ve bunlar her fiilde farklılık gösterir.

Fiillerin isteminde birtakım değişiklikler meydana gelebilir. Bu değişiklikler; fiilin çok anlamlılığa uğraması, edilgenleşmesi veya ettirgenleşmesi dolayısıyla istem değişikliğine uğramasının yanı sıra tamlayıcıyı fiile bağlayan durum eklerinin de birbirinin yerine kullanılması, yani nöbetleşmesidir. Fiil tarihî dönemlerde sahip olduğu bir tamlayıcıyı dilin gelişim sürecinde değiştirebilir, bu tamlayıcı fiilin istem alanından çıkabilir veya hem tarihî dönem metinlerinde hem çağdaş Türkçenin metinlerinde hem de bir lehçenin ağız alanlarında tamlayıcıyı fiile bağlayan durum ekleri nöbetleşebilir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinde ses ve yapı bakımından ortak bazı fiiller istem bakımından karşılaştırılmış ve bu fiillerdeki farklılıklar ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: Karaçay-Malkar Türkçesi, Türkiye Türkçesi, istem, durum ekli tamlayıcı, nöbetleşme

COMPARATIVE ANALYSIS OF VERB VALENCES IN KARACHAY-BALKAR TURKISH AND TURKEY TURKISH

Abstract

In sentence formation, verbs bring with them some descriptive elements that they determine according to their meanings. These complements determined by the verb are called the verb's valence and differ in each verb.

There may be some changes in the valence of the verbs. In addition to the fact that the verb undergoes polysemy, becomes passive or causative, it undergoes a change in valence, these changes are also the use of case suffixes that connect the complement to the verb, that is, its alternation.

The verb may change a complement that it has in historical periods, in the development process of the language, this complement may come out of the verb's valence area, or the case suffixes connecting the complement to the verb may alternate both in the texts of the historical period, in the texts of modern Turkish, and in the dialect areas of a language.

In this study, some common verbs in terms of phonetic and morphologic in Turkey Turkish and Karachay-Malkar Turkish were compared in terms of valence and the differences in these verbs were presented.

Keywords: Karachay-Balkar Turkish, Turkey Turkish, valence, complement with case, alternation

* Uşak Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, esra.keskin@usak.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8347-1355
Gönderim Tarihi: 19.01.2022

Kabul Tarihi: 28.03.2022

GİRİŞ

İngilizcede *valency*, *valence*; Almancada *valenz*; Fransızcada *valence* Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise *değerlik*, *fiil rejimi*, *durum ekli tamlayıcı*, *fiil-tamlayıcı ilişkisi* ve *birleşim değeri* gibi terimlerle de karşılanan (Aydın Özkan, 2017: 184) “istem” kavramı, bir fiilin taşıdığı anlama göre fiil tarafından ortaya çıkarılan belirli boşlukları ifade etmektedir. Fiiller taşıdıkları her anlama göre farklı istem boşlukları açar ve bu boşluklar anlamsal rolleri gerçekleştiren birtakım tamlayıcılarla doldurulur. Her fiilin açtığı boşluk sayısı, fiilin taşıdığı anlama göre fiil tarafından yönetilir ve belirlidir. Türkçede fiiller, “[İşçiler], [malları] [limandan] [vapura] **aktardılar.**” örneğinde olduğu gibi, aynı anda en fazla dört istem boşluğu açar (Doğan, 2011, s. 87).

İstem Teorisi

İstem teorisinin kurucusu Fransız dilbilimci Lucien Tesnière’dir. Tesnière “Éléments de Syntaxe Structurale” adlı eserinde öncelikle “bağımlılık (connexion)”tan bahsetmiştir. Bağımlılık, sözcükleri bir cümle yapısında birleştiren söz dizimsel bir unsurdur. Tesnière, bağımlılık olmadan sadece birbirinden ilgisiz bir dizi görüntü ve fikrin ifade edilebileceğini, düşüncenin ifade edilebilmesi için esas olan şeyin bağımlılık olduğunu vurgular. Bağımlılık sayesinde bir yığın sözcük arasında birtakım bağlantılar kurularak cümle meydana gelir ve aslında cümleyi anlamak farklı sözcükleri birleştiren bağlantı dizisini kavramaktır (Tesnière, 1959, s. 11-12).

İstem terimi Tesnière’nin kimyadan esinlenerek dil bilimine aktardığı bir terimdir. Tesnière atomların elektronları bağımlılığında tutma potansiyelini cümlenin yöneteni olan fiilin yönettiği eyleyenlere benzetmiştir. Bunun gibi bir fiilin sunduğu boşlukların sayısı ve dolayısıyla yönetmesi muhtemel eyleyenlerin sayısı, fiilin istemini ortaya çıkarır (Tesnière, 1959, s. 238).

Cümlenin yöneticisini fiil olarak gören Tesnière, her fiilin kendine bağımlı kıldığı “eyleyen (actant)”lerin olduğunu söylemiştir. Fiiller, doğaları gereği, yönettikleri eyleyen sayısı bakımından birbirlerinden farklıdır. Tüm fiillerin eyleyen sayısı aynı olmamakla birlikte aynı fiil her zaman aynı sayıda eyleyene de sahip değildir (Tesnière, 1959, s. 105-106). Her durumda cümledeki sürece katılan “eyleyenler”in yanı sıra bir de fiilin gerçekleştiği zaman, durum ve yeri ifade eden “koşullar (circonstants)” vardır. Bir cümle yapısı *fiil*, *eyleyen(ler)* ve *koşul(lar)dan* oluşur (Tesnière, 1959, s. 102).

Türkiye’de istemle ilgili çalışmalarda *istem* terimini ilk kez Banguoğlu kullanmıştır. Banguoğlu, genellikle geçişli fiillerin [*kimi*] ve [*kim*] durumlarında nesne istediğini, burada fiilin *isteyen* isim durumunun da *istenen* diye adlandırıldığını söyler ve “*nesnenin yükleme göre bu hâllenmesine de istem deriz*” diyerek istem terimini tanımlar. Bazı fiillerin geçişli olmasına rağmen [*kime*] durumunu istediğine değinen Banguoğlu, dil tarihi boyunca bazı fiillerin istem değiştirdiklerini de eklemiş ve *at-ıg mündi ~ at-ı bindi ~ at-a bindi* örneğini vermiştir (2004, s. 528).

Karahan, bazı fiillerin tamlayıcıya gereksinim duymayan bir anlam özelliğine sahip olduğunu ancak bazılarının mutlaka bir tamlayıcıyla kullanım alanına çıktığını ifade etmiştir. Fiilin gerçekleşmesinde özne dışında bir nesnenin varlığına gereksinim duyan fiillerde tamlayıcıların hangi durum ekiyle fiile bağlanacağını fiilin anlamı belirlemektedir. Karahan, “fiil-tamlayıcı” ilişkisine göre fiilleri tamlayıcısız fiiller ve tamlayıcılı fiiller olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre *öl-*, *doğ-*, *piş-*, *es-*, *eski-*, *terle-*, *kuru-*, *birik-*, *ak-*, *çürü-*, *eri-*, *büyü-*, *ağar-* ve *uza-* gibi fiiller

tamlayıcısız iken *ara-*, *iç-*, *döv-*, *temizle-*, *üz-*, *kov-*, *bin-*, *küs-*, *kız-*, *vazgeç-*, *bık-*, *kurtul-*, *övün-*, *dans et-*, *savaş-* ve *evlen-* gibi fiiller tamlayıcı fiillerdir. Sıralanan bu tamlayıcı fiillerin gerçekleşmesi için, hangi durum ekini taşırsa taşırsın, mutlaka bir tamlayıcıya gereksinim vardır. Örneğin *O, başarısıyla övündü* cümlesinde *övün-* fiili +*IA* ekli bir tamlayıcıyla kullanım alanındadır (Karahana, 2011, s. 251).

Fiillerin tamlayıcılarıyla olan ilişkisinin varlığını, şeklini ve niteliğini o dili konuşanların belirlediğine değinen Karahana, fiil birden çok anlam kazandığında tamlayıcısıyla olan ilişkisinin değiştiğini ve fiilin aldığı tamlayıcı sayısının da anlama göre belirlendiğini vurgulamıştır (2011, s. 252).

Uğurlu istemi, “*Bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanı, gereklilik derecesine göre anlam yönünden ‘boşluklar’ açar. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Boşlukları dolduran dil birliği ‘tamlayıcı’ olarak adlandırılmaktadır.*” şeklinde açıklamış ve tamlayıcıları “mecburi” ve “ihtiyari” olarak sınıflandırmıştır. Ona göre “*Tamlayıcılar, olmadıkları zaman fiilin anlamı eksik kalan ‘mecburi tamlayıcılar’ ve bulunmaları hâlinde fiilin anlamı biraz daha belirginleştirilen ‘ihtiyari tamlayıcılar’ olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.*” (Uğurlu, 2001, s. 201).

Söz gelimi Türkiye Türkçesinde *büyüt-* fiili “1. Büyük duruma getirmek, genişletmek. 2. Yetiştirmek, bakmak. 3. Abartmak, mübalağa etmek”¹ anlamlarına sahiptir. Bütün anlamları doğrultusunda *büyüt-* fiili iki istem boşluğu açmaktadır. Bu boşluklar her durumda *büyüt-* fiilini gerçekleştiren bir öge ile fiilin gerçekleşmesi sonucunda büyük duruma getirilen, genişletilen; yetiştirilen, bakılan; abartılan, mübalağa edilen bir ögeye ihtiyaç duyar. Ancak bütün bu ögeler fiilin kurduğu her cümlede yer almayabilir:

[O] *Kitaplardaki fotoğraflarını* **büyüttü** [*Gorki’nin*]. (OA, T)

Babasının ve annesinin birkaç hafta ara ile ölümünden sonra [*onu*] [*amcasının oğlu*] **büyütmüştü**. (AHT, H)

Fakat gözlerinden, [*sen*] [*hastalığını*] **büyütüyorsun**, demek istediğini anlıyordum. (OA, T)

Türkiye Türkçesindeki *batır-* fiili, “1. Bir şeyin sıvı veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol açmak, batmasını sağlamak. 2. Bir işte kazanç sağlayamaz duruma gelmek. 3. Yitirmek. 4. Bir kimseyi çekiştirip iyice kötülemek. 5. Kirletmek. 6. Mahvetmek”² anlamlarına gelmektedir. *batır-* fiili “bir şeyin sıvı veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol açmak, batmasını sağlamak” anlamında üç istem boşluğu açarken diğer anlamlarda iki istem boşluğu açmaktadır:

[*Sevgi*], *babasının ayağını uzatmasına karşı son tedbir olarak* [*tırnaklarını*] [*Turgut’un etine*] **batırdı**. (OA, T)

[*Sen*] [*Erkekliği*] **de batırdın** ki resmen rezil ettin, marangozların maskarası, yıkıl! (KT, DY)

Modern istem teorisinde “eyleyen (actants)” aynı zamanda “tamlayıcı (complements)” olarak “koşullar (circumstants)” ise “isteğe bağlı öge (circumstantials, adjunct)” olarak da adlandırılmaktadır (Ágel ve Fischer, 2010, s. 231-232).

¹<https://sozluk.gov.tr/>

²<https://sozluk.gov.tr/>

İstem fiilin açtığı boşlukları dolduran birtakım anlamsal roller ve bu anlamsal rolleri söz dizimi düzeyine aktaran birtakım tamlayıcılarla gerçekleşir. Anlamsal rolleri ortaya koyan pek çok yaklaşım bulunmaktadır.

Fillmore "Toward a Modern Theory of Case" adlı makalesinde özne ve nesne dışında yeni anlamsal roller ortaya koymuş ve bunları "durum (case)" olarak adlandırmıştır. Fillmore'a göre bir dildeki her basit cümle, bir fiil ve derin yapıda çeşitli durumlardaki isimlerin birleşmesinden oluşan bir bütündür. Yüzey yapıda durum ayrımları dile, isme veya belirli katılanların kendine has özelliklerine bağlı olarak bazen saklanır bazen saklanmaz (Fillmore, 1966, s. 23).

Van Valin anlamsal rolleri; *fiile özgü anlamsal roller, konusal bağlantılar ve genel anlamsal roller* olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Fiile özgü anlamsal roller *koşan, öldüren, duyan, kıran* gibi fiilin taşıdığı anlama göre ortaya çıkan rollerdir. Konusal bağlantılar *eden (agent), araç (instrument), deneyimci (experiencer), konu (theme), etkilenen (patient)* ve genel anlamsal roller de *yapan (actor) ve olan (undergoer)*dir (1999).

Pasierbsky, "complements" olarak adlandırdığı tamlayıcıların temel işlevinin anlamsal rollerin biçim-söz dizimsel sembolleri olduğunu söylemiştir. Ona göre anlamsal roller ise *özne rolü* (eden ve deneyimci rolleri), *doğrudan nesne rolü* (etkilenen ve olan rolleri), *dolaylı nesne rolü* (alıcı ve yararlanıcı rolleri) ve *koşullara bağlı roller* (yer ve araç)dir. Pasierbsky, tamlayıcıları ise dört ana bölüme ayırmaktadır: *edatsal tamlayıcılar, türetimsel tamlayıcılar, zamirsel tamlayıcılar ve isim durumu tamlayıcıları* (2003, s. 804).

Akbay (2006, s. 69-75), en sık kullanılan anlamsal rolleri *edici (agent), etkilenen (patient), deneyimci (experiencer), konu (theme), hedef (goal), kaynak (source), yer (locative), yararlanıcı (benefactor), araç (instrument), iye (possessor), kurulan (constructum), yıkılan (destructum)* ve *neden (reason)* olarak sıralarken; (Aydın Özkan, 2017, s. 25-26), Fillmore'un belirlediği ve evrenselliği kabul edilen durumları *eden (agent), etkilenen (patient), deneyimci (experiencer), konu (theme), kaynak (source), hedef (destination), yer (location)* ve *araç (instrumental)* şeklinde sıralar.

Doğan, anlamsal rollerle ilgili bütün yaklaşımları değerlendirerek Türkçe fiillerin istem yapısındaki anlamsal rolleri şöyle sıralamıştır: *eden, etkilenen, konu, deneyimci, içerik, alıcı, uyarıcı, sebep, hedef, kaynak, yer, amaç, araç, ürün, materyal, faydalanan, söyleyen, söz, mevzu, güç, değer/nitelik, güzergâh, zaman, durum, miktar ve süreç* (Doğan, 2011, s. 67-77). Doğan, Türkçede fiilin istem boşluklarına katılanların fiilin kendilerine yüklediği herhangi bir anlamsal rolü, yüzey yapıya çıkış yolu olarak kullandığı durum ekleri aracılığıyla oynadığını belirtmiş (2011, s. 87) ve istemin söz dizimsel düzeydeki dile özgü biçimsel görünümleri olarak tanımladığı "tamlayıcı" tiplerini tamlayıcının aldığı durum ekine göre şöyle sıralamıştır: *kim, kimi, ne, kime, kimde, kimden, kimle, zö (zarf öbeği), eö (edat öbeği), yc (yan cümle)* (2011, s. 88-92). Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesindeki ses ve yapı bakımından ortak fiillerin istem bilgisi karşılaştırılırken Doğan'ın önerdiği tamlayıcı tiplerine bağlı kalınmıştır.

Fiilimsilerde İstem

Çekimsiz fiil olarak da adlandırılan fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen ancak şahıs eklerini alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen fiillerdir. Fiilimsiler bir oluş, kılış ve durum bildirdiği, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği ve bir türü zaman

gösteren ekler de alabildiği için bu yönleriyle fiil özelliği taşır ancak çekime girmedikleri için ad kategorisine dâhil olur. Ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak adlandırılan bu şekiller türedikleri fiilin asıl anlamından kopmadan ad çekimine ait bütün ekleri alır ve cümlede çeşitli öge görevlerini gerçekleştirebilir (Korkmaz, 2009, s. 863).

Fiilimsiler, ana cümlelerin yüklemine oluşturan fiilin aldığı bütün ögeleri alabilir. *Kitabı dün sana yolda verdi.* şeklindeki bir cümle hiçbir ögesi değiştirilmeden ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil cümlesi durumuna getirilebilir: *Kitabı dün sana yolda vermek (istedim).*, *Kitabı dün sana yolda veren (çocuk)*, *Kitabı dün sana yolda verip (eve gittim).* (Demir ve Yılmaz, 2006, s. 194).

Karabulut ve Ulutaş (2011, s. 1356), Türkçenin sıfat-fiilli yapılarını Japon, Kore ve Macar dilleriyle karşılaştırdıkları yazılarında *gelen adam* sıfat-fiil yapısının derin yapıda, Türkçenin kurallı basit bir cümlesinin türevi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yapı, *Adam geldi/geliyor* cümlesinin taşınım ve dönüşüm sonucunda yüzey yapıda ortaya çıkmış şeklidir.

Fiilin fiilimsi eklerini alarak cümlede geçici ad, sıfat, zarf gibi işlem görmesi o fiilin istem bilgisini değiştirmez. Fiilimsiler de bir fiil sonucu ortaya çıkan bir durumu ifade ettiklerinden, yan cümlelerin yüklemi olarak görev aldıklarında türedikleri fiilin istem potansiyelini korumaktadır: *Çocuk camı kırdı. ~ Camı kıran çocuğu gördüm.* (Aydın Özkan, 2017, s. 191).

Doğan (2019, s. 217), bir fiilimsi türü olan sıfat-fiillerin “sözlüksel adlaştırmacılarla teşkil edilmediği ya da sözlükselleşmeye maruz kalmadığı sürece” türedikleri fiillerden gelen istem bilgisini kaybetmeyeceğine değinmiştir. Türkçede dil bilgisel adlaştırma ve sözlüksel adlaştırma işlevlerini gören sıfat-fiil eklerinden *-An*, *-mİş* ve *-dlk* ekleri dil bilgisel adlaştırmacılar olmaları, türedikleri fiillerden gelen istem bilgisini korumaları dolayısıyla kendi söz dizimsel ve anlamsal yapısını oluşturabilir. Ancak *-r*, *-Ar*, *-Ir*, *-mAz* ekleriyle oluşan sıfat-fiillerin çoğunlukla sözlüksel unsurlara dönüşmelerinden dolayı bu eklerle oluşan sıfat-fiiller türedikleri fiillerin istem bilgisini kaybeder ve kendi söz dizimsel yapısını da oluşturamaz (Doğan, 2019, s. 228-229).

Fiilimsi eklerini alarak kalıcı ad hâline gelmemiş, diğer bir deyişle sözlükselleşmemiş olan ve cümlede geçici olarak ad, sıfat ve zarf görevi gören fiilimsiler, türedikleri fiillerin anlamını taşıyarak o fiiller gibi istem boşlukları açabilmektedir. Dolayısıyla belirlenen fiillerin istem bilgisi karşılaştırılırken fiilimsi örneklerine de yer verilmiştir.

İstem Nöbetleşmesi

Genel olarak birbirinin yerine kullanılabilen yapıları ifade eden *nöbetleşme* (phonetic substitution, alternation) terimi, “Anlam ayırıcı, anlam değiştirici veya işlev farklılaştırıcı olmayan dil birimleri değişkenlerinin birbirleri yerine kullanımı” şeklinde tanımlanmaktadır. Nöbetleşme; ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi düzeyinde gerçekleşebilen bir hadisedir (Karaağaç, 2013, s. 600). “İstem nöbetleşmesi” fiilin belirlediği ögeler üzerine gelen durum işaretleyicilerinin zaman zaman birinin yerine kullanılabilmesi yani fiilin söz dizimsel istem yapısının biçim bilgisel olarak birbirinin yerine geçebilen durum biçim birimleriyle işaretlenebilmesidir (Aydın Özkan, 2017, s. 156). Bu çalışmada “istem nöbetleşmesi” ile fiillerin açtığı istem boşluklarını dolduran tamlayıcıların aldığı durum eklerinin değişmesi dolayısıyla tamlayıcı tiplerinde ortaya çıkan değişiklikler kast edilmektedir.

Tamlayıcı tiplerindeki nöbetleşme, Türkçenin tarihî dönemlerinde, Türk lehçeleri arasında veya bir lehçeye bağlı ağız alanlarında örneği görülen bir dil olayıdır. Anadolu ağızlarında, özellikle Ege ve Karadeniz ağızlarında, durum eklerinin nöbetleşme olayı birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve bu olayın sebepleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Caferoğlu, Muğla ve yöresi ağızlarında yüklenme durumu ekinin yerine yönelme durumu ekinin kullanıldığını ve bunun bir “isim çekimi hatası” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Aydın ve Muğla’da yaygın olan bu hata bazen yöre ağızlarında anlaşmayı zorlaştırmış hatta analogi yoluyla bazı sözcüklerde *a > ı* değişmesine de yol açmıştır: *başka > başgı, fazla > fazlı, kız > gı > ga* (1962, s. 109-110).

Günay, “Rize İli Ağızları”nda yüklenme durumu eki yerine yönelme durumu ekinin kullanıldığını ifade ederken bu durumun aslında geçişli olan *çağır-*, *davet et-*, *al-*, *dişle-*, *tamir et-* gibi bazı fiillerin geçişsiz fiil işlemi görmeleriyle ortaya çıkmış geçici bir durum olduğuna değinmiştir: *Enişteye dağvet eder* “Damadı davet eder.” Yönelme durumu ekinin yerine yüklenme durumu ekinin kullanılmasını ise Günay, aslında geçişsiz olarak kullanılması gereken *bak-*, *yan-*, *içir-*, *yedir-*, *ağla-*, *bin-*, *iliş-* gibi bazı fiillerin geçişli fiil işlemi görmesiyle ortaya çıkan bir olarak değerlendirmiştir: *Bakâyim karnuni* “Karnına bakayım.” (1978, s. 110). Günay, bu iki durum arasında gerçekleşen nöbetleşme hadisesini geçişli fiillerin geçişsiz, geçişsiz fiillerin ise geçişli fiil olarak kullanılmasına bağlamıştır.

Korkmaz; Manisa/Soma, Denizli, Çivril, Tavas, Aydın/Bozdoğan, Kütahya/Simav, Tavşanlı kesimlerini içine alan bir kısım ağızda yüklenme durumu ekiyle yönelme durumu ekinin birbirlerinin yerine geçmiş gibi bir görünümüleri olduğunu söylemiştir. Bunun sebeplerini sorgulayan Korkmaz, yüklenme durumu ekinin yönelme durumu eki yerine kullanılmasını Batı Anadolu ağızlarının karakteristik bir özelliği olan ünlü daralması eğilimine dayandırırken yönelme durumu ekinin yüklenme durumu eki yerine kullanılmasını Eski Uygur Türkçesindeki yüklenme durumu ekinin genişlemiş +Ag şekline dayandırmaktadır (2005, s. 228-230). Gülsevin de “Uşak İli Ağızları”nda yüklenme durumu ekinin yönelme durumu eki yerine kullanılmasının var olduğunu ve bunun da ünlü daralmasıyla açıklanabileceğini eklemiştir (2002, s. 86).

Buran, Anadolu ağızlarındaki önemli bir özelliğin yüklenme durumu ekinin yönelme durumu eki yerine kullanılması olduğunu söyleyerek bu kullanım değişikliğinin bilhassa Güneybatı Anadolu ağızları olmak üzere bütün Anadolu ağızlarında var olduğunu da ifade etmiştir. Buran, bu durumu Eski Uygur Türkçesindeki +Ag yüklenme durumu ekiyle açıklarken bazı fiillerin özel rejimini ve isimleri hem yüklenme durumu eki hem de yönelme durumu ekiyle istemesini de göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamıştır (1996, s. 300).

İlker, ağızlarda ortaya çıkan ve birtakım sebeplere dayandırılan yüklenme durumu eki ve yönelme durumu eki arasındaki nöbetleşmeyi, Manisa ağızlarından tespit ettiği örneklerle başka bir sebebe dayandırmaya çalışmıştır. İlker öncelikle, Manisa ağızlarında yüklenme durumu eki alması gerekirken yönelme durumu ekini alan ve yönelme durumu ekini alması gerekirken yüklenme durumu ekini alan fiilleri sıralamış ve bu fiillerin; iş, hareket gösteren fiiller, maddi süreçte yer alan fiiller, soyut süreçlerde oluşmuş düşünme anlama fiilleri ve sözel fiiller olduğunu ifade etmiştir (2013, s. 636-637). İlker, fiillerin üzerinde muhtemel derin yapı kurgulaması yoluna

gider ve “düşüncelerin ve duyguların yüzey yapıya dönüşmeden önceki zihnî tasavvur veya düşünce fikir boyutundaki derin yapısında, ayrıntılı bir fiil-tamlayıcı ilişkisi varken, bu ayrıntılı kuruluşun yüzey yapıya geçerken değişik sebeplerle kaybolmuş/eksilmiş/boşalmış” duruma geldiği ve dolayısıyla durum çekimi eklerinden bazılarını kaybetmiş olduğu sonucuna varır (2013, s. 642). İlker bunu, “derin yapıdaki ayrıntının yüzey yapıya çıkarken kullanım pratikliği/kullanım aşınması sonucu sadeleşmesi/kısalması” olarak değerlendirmiştir (2013, s. 646).

Karahan, Ege Bölgesi ağızlarında sık karşılaşılan yükleme ve yönelme durumu eklerinin arasındaki nöbetleşmenin ortaya çıkışıyla ilgili araştırmacıların ortaya koyduğu *çekim hatası, ünlü daralması, Eski Uygurcanın kalıntısı ve istem (valenz)* gibi sebeplere değinmiş ve bu nöbetleşmenin sebebini “konuşurun ölçünlü dile aykırı kullanımlarını düzeltme çabası ile yanlışa düşmesi”ni ifade eden *hypercorrection* (aşırı düzeltim) olayına bağlamaktadır. Karahan’a göre yükleme ve yönelme durumu ekleri arasındaki nöbetleşmenin birinci basamağı olan $+A > +I$ şeklindeki daralma, Ege Bölgesi ağızlarının karakteristik özelliğini yansıtırken $+I > +A$ şeklindeki ikinci basamak ise birinci değişmeye tepki olan bir *hypercorrection* (aşırı düzeltim) olarak ortaya çıkmıştır. Karahan, önce bireysel olarak başlayan, zamanla bölge ağızlarında yaygınlaşan bu dil olayının yapısal değil ses bilgisel bir değer taşıdığını yani bunun bir ek nöbetleşmesi değil ses nöbetleşmesi olduğunu öne sürmüştür (2015, s. 6-7).

Türkçenin çağdaş lehçelerinde de fiillerin tamlayıcılarına gelen durum eklerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Bazı çağdaş Türk lehçeleri bu bakımdan Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmış ve fiillerde görülen istem farklılıkları ortaya konmuştur. Ayrıca Türkçenin bazı lehçelerinde yazı diline yansıyan nöbetleşmeler de kendini göstermektedir. Bazı fiiller aynı anlam alanında birden fazla tamlayıcı tipini isteyebilmekte dolayısıyla tamlayıcı tiplerinde nöbetleşme olayı meydana gelmektedir.

Tamlayıcı tiplerindeki nöbetleşmenin Gagavuz Türkçesindeki örneklerine “Gagavuz Türkçesi Grameri” adlı eserinin “hâl ekleri arasındaki görev değişikliği” başlığında değinen Özkan, Gagavuz Türkçesinde bu görev değişikliğinin her çeşidinin görüldüğünü ve en yaygın olanın da yükleme durumu ekiyle yönelme durumu eki arasındaki görev değişikliği olduğuna değinmiştir. Ona göre tarihî Türk lehçelerinin bir kalıntısı olarak devam eden bu nöbetleşme, aynı zamanda, daralma veya genişleme gibi birtakım ses olayları ve yabancı dillerin etkisiyle de ortaya çıkmaktadır (1996, s. 125). Kazak Türkçesinde de bazı fiillerin istemlerinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Karaca (2011, s. 29-32), Kazak Türkçesindeki *üylen-* fiilinin Türkiye Türkçesinden farklı olarak vasıta durumu eki yerine yönelme durumu ekiyle kullanıldığını göstermiş ve bunun Rusçanın etkisiyle ortaya çıktığını ifade etmiştir. Kırım Tatar Türkçesinde de bazı fiillerdeki durum ekli tamlayıcıların Türkiye Türkçesinden farklı olduğu ortaya konmuştur. Ertane Baydar, bu farklılıkların örneklerini sıralamış ayrıca Kırım Tatar Türkçesinde *bak-* fiili gibi bazı fiillerin iki farklı durum ekiyle kullanılabildiğine değinmiştir. Ancak bu kullanımda *bak-* fiilinin anlamı değişmemektedir (2009, s. 32).

Sarıca (2006, s. 217) yükleme ve yönelme durumu eklerinin birbirinin yerine kullanılmasının sebeplerini; *fonetik sebepler, dilin ortaya çıkışında nesnelere algılanışı ile kültürel değişmeler dolayısıyla değişen durumlar, komşu dillerle etkileşimler, çevirilerde kaynak dilin ağırlık kazanması, fiillerin anlam*

değişikliklerine uğraması, şiirde kafiye ve ölçüden kaynaklanan durumlar ve dil sürçmeleri, yetkin bir dilbilgisine sahip olamama, özensiz kullanımlar şeklinde sıralamıştır.

Yaman (2007, s. 1918), Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde bazı fiillerin farklı durum eklerini istemesiyle ilgili her dilin kullanımını o dili konuşanların ve dilin geçirmiş olduğu süreçlerin belirlemesinin yanı sıra “anlatım yollarının geliştirilmesi ihtiyacı” ve “dilini ilişkide bulunduğu yabancı dillerin etkisi” şeklindeki sebepleri öne sürmüştür.

Karaca, Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde bazı fiillerin farklı istemlerle kullanılıyor olmasının sebeplerini “eski Türkçe dönemlerinde isim durum eklerinin bugünkünden farklı işlev veya anlamlarda kullanıyor olması”, “Türkçenin eski dönemlerinde bir fiilin anlamı ve isteminin bugünkünden farklı olabilmesi”, “yabancı dillerin etkisiyle bazı fiillerin istemlerinin değişmesi” ve “ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak, yeni anlamları bildirmek için başvurulan yollardan birinin fiilleri yeni istemlerle kullanmak olması” şeklinde dört maddeyle açıklamıştır (2011, s. 25-32).

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNDE FİİLLERDE GÖRÜLEN İSTEM FARKLILIKLARI

Karaçay-Malkar Türkçesi Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinin Karadeniz-Hazar bölgesinde konuşulan Türk lehçeleri arasında değerlendirilmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesindeki $\dot{g} > w$, $b > m$, $d > y$, $y > c$ gibi ses değişiklikleri; eski Türkçedeki çokluk ikinci şahıs iyelik ekindeki η ünsüzünün \dot{g}/g olması ve $+lAr$ çokluk eki, $+dIr$ bildirme ekinin sonundaki r sesinin ve $-mAn$, $-sAn$ şahıs eklerinin sonundaki n sesinin düşmesi, bu lehçenin belli başlı ses özelliklerindedir: $otağ > otow$ “oda”, $bedük > miyik$ “yüksek”, $yadağ > cayaw$ “yaya”; $oğlan+ıñız > ulan+ığız$ “oğlunuz”; $atlar > atla$ “adlar”, $aruwsan > aruwsa$ “güzelsin”.

Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesi arasında ses, yapı ve söz dizimsel anlamda değişiklikler vardır. Tavkul (2007, s. 924-926), Karaçay-Malkar ve Türkiye Türkçesi arasındaki söz dizimsel birtakım farklara değinmiş ve bunlardan birinin Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı fiillerin kullanımındaki farklılıklar olduğunu söylemiştir. Ona göre Karaçay-Malkar ve Türkiye Türkçesindeki $gel-$ ~ $kel-$, $git-$ ~ $ket-$, $bas-$, $cet-$ ~ $yetiş-$ ve $başla-$ fiillerinin kullanımında şöyle farklılıklar vardır:

TT “yoldan gel-/yoldan git-” ~ KMT “colnu kel-/colnu ket-” (KMT’de sadece *col* sözcüğü), TT “ayağına bas-” ~ KMT “ayağımı bas-”, TT “düşmana yetiş-” ~ KMT “cavnu cet-”, TT “işe başla-” ~ KMT “işni başla-” (KMT’de sadece *iş* sözcüğü).

Bu bağlamda Karaçay-Malkar Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ses ve yapı bakımından ortak olan fiiller istem bakımından karşılaştırılmış, tamlayıcı tipi açısından farklılık gösteren fiiller ele alınmış ve bu fiillerden bazılarında gerçekleşen istem nöbetleşmesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinden tespit edilen, ses ve yapı bakımından ortak fiillerin taşıdığı bütün anlamlara göre istem bilgisine değil sadece iki lehçe arasındaki farklılıklara değinilmiştir. Belirlenen fiillerin “Güncel Türkçe Sözlük”teki anlam ve durum eki bilgisine göre tamlayıcı tipi ortaya konmuş ve bu fiiller Karaçay-Malkar Türkçesiyle karşılaştırılmıştır.

1. TT *atla-* ~ KMT *atla-*

Türkiye Türkçesinde *atla-* fiili “1. -den Bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak. 2. -e, -den Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayaküstü gelecek bir biçimde kendini bırakmak. 3. -e Binmek. 4. -i Basında haberi zamanında verememek veya diğer gazetelerden öğrenmek. 5. -i Okuma, yazı yazma, sayı sayma vb. işlerde bazı bölümleri üstünkörü geçmek. 6. -i Sınıfı okumadan geçmek. 7. -den İnme. 8. mecaz, -de Yanılmak, aldanmak. 9. -den, mecaz Bir işe sonucunu düşünmeden hemen girişmek”³ anlamlarına sahiptir. Türkiye Türkçesinde *atla-* fiili, “bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak” anlamında *[kim] + [kimden]*, “yüksek bir yerden alçak bir yere, ayaküstü gelecek bir biçimde kendini bırakmak” anlamındaysa *[kim] + [kimden] + [kime]* tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kimden] + atla-: *[Su arklarından] atlayarak, yaban üzümüne bulaşarak, elimi, ayağımı, ısırğanlara dalatarak, yüreğimi gümbürdetip koştum.* (MK, BB)

[kim] + [kimden] + [kime] + atla-: *[Bir adam] [bahçenin çitinden] [içeriye] atladı.* (AHT, H)

Doğan, Türkiye Türkçesindeki *atla-* fiilinin “yüksek bir yerden alçak bir yere, ayaküstü gelecek bir biçimde kendini bırakmak” anlamında *[kime]* tamlayıcısını “seçimli” olarak işaretlemiştir (2011, s. 131-132).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *atla-* fiili “Geçmek, atlamak, atlayıp geçmek, adımlamak, adım atmak, yürümek, hareket etmek, aşmak” (KMT-TTS); “1. Adım atmak, yürümek. 2. Atlamak. 3. Geçmek, aşmak. 4. Hareket etmek, davranmak, yapmak.” (KMTS) anlamlarına sahiptir. Türkiye Türkçesinde *atla-* fiilinin *[kim]* dışındaki tamlayıcıları bu fiile +A yönelme durumu, +DAn ayrılma durumu ve +I, +U yükleme durumu ekiyle bağlanırken Karaçay-Malkar Türkçesinde farklı bir kullanım söz konusudur. Aslında Karaçay-Malkar Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *atla-* fiili *[kim] + [kimden] + [kime]* tamlayıcılarıyla kullanılır ancak bazı sözcüklerde, özellikle *üs* sözcüğünde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak *bla* edatı kullanılmaktadır:

[kim] + [kim(+dAn)] + [kim(+A, +gA, +ha)] + atla-: *Köhtüynü ızından közün uçhara baqırdı [Aliy], alayda tıyıla turmağanlay, [bosağadan] [içine] atladı.* (AT, CT) “Aliy kertenkelenin peşinden gözünü hafifçe çevirdi, orada durduramayınca eşikten içeriye atladi.”

[kim] + [kim(bla)] + atla-: *[Adamları üsleri bla] küçden butdan atlay, [Goqqa] alayğa ceterge, bir çaş çaşçıq andan alğa cetib, aralarına kirdi.* (BH, OC) “Gokka, oraya yetişmek için insanların üstlerinden zar zor geçerken küçük bir çocuk ondan önce yetişip aralarına girdi.”

Caş, qartlağa sıy bere, [artı bla, artı bla] atlay ketdi. (KN, TC) “Genç, yaşlılara hürmet göstererek geri geri adım atarak gitti.”

Zoya ([hapçükleni arası bla] küçden atlay): Bek alamat etgense. (AB, CK) “Zoya (eşyaların arasından zorla geçerek): Çok iyi yapmışsın.”

2. TT *bak-* ~ KMT *bak-*

bak- fiili Türkiye Türkçesinde “1. -e Bakışı bir şey üzerine çevirmek. 2. -e Aramak. 3. -e Bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak. 4. -e Bir şeyin gelişmesi veya iyi bir durumda kalması için emek vermek. 5. -e Beslemek, geçindirmek. 6. -e Bir iş birinden beklenmek. 7. -e Hastayı muayene etmek. 8. -e Tedavi etmek için ilgilenmek. 9. -e Yoklamak, incelemek, denemek. 10. -e Bir işi yapmak, bir

³<https://sozluk.gov.tr/>

işi yapmakla görevli olmak. 11. nesnesiz İlgilenmek. 12. -e Uğraşmak, meşgul olmak. 13. -e Yapılabilmesi bir şeye bağlı bulunmak. 14. -e Gözetmek, korumak. 15. -e Renklerde benzetmek, andırmak. 16. nesnesiz Anlamak, farkına varmak. 17. -e Başka bir şeyle ilgilenmeyip elindeki veya önündeki işle uğraşır olmak.” anlamlarına sahiptir.⁴ *bak-* fiili “beslemek, geçindirmek” ve “hastayı muayene etmek, tedavi etmek için ilgilenmek” anlamlarında *[kim]* + *[kime]* tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kime] + bak-: - *Rabia'nın kazançları gene İmam'a verilsin, Efendim! [Ben] [kızıma] bakarım.* (HEA, SB)

bak- fiili Karaçay-Malkar Türkçesinde “Beslemek, bakmak, ihtimam göstermek; tedavi etmek” (KMT-TTS, KMTS) anlamlarına gelmektedir.⁵ *bak-* fiili bu anlamlarıyla Türkiye Türkçesindeki gibi iki istem boşluğu açmaktadır. Ancak *bak-* fiili hem *[kim]* + *[kime]* hem *[kim]* + *[kimi]* tamlayıcılarıyla kullanılır. Burada tamlayıcılar hem +A, +gA, +ha yönelme durumu ekleriyle hem de +I, +U, +nI yükleme durumu ekleriyle fiile bağlanmaktadır⁶:

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + bak-: - *Ekisin da aşır, - dedi ol Ortabayğa malqarça, - gerekli boluşluqnu bersinle, [ala] [caralarına] baqsınla...* (Gİ, NU) “- O, Ortabay’a, Malkarca ‘İkisini de götür dedi’, gerekli yardımı yapsınlar, yaralarını tedavi etsinler.”

Balala çıqsala va, [keslerini balalarına] baqğança, kukuk balalağa da bağıp, balaları bla birge ösdüredile. (BG, CK) “Yavrular çıkınca da **kendi yavrularına bakarcasına** guguk kuşlarının yavrularına da bakıp kendi yavrularıyla beraber büyüttüler.”

Ol, [ayaqları, qolları çıqqanlağa, sınğanlağa], can avruvudan bağıp, sav etip turğandı. (DMT, A) “O, ayakları kolları çıkanlara, kırılanlara ilgiyle **bakıp** onları sağlıklarına kavuştururdu.”

[kim] + [kim(+nI, +I, +U)] bak-: *Alanı keslerini dohturları bar edi, [men] [elçileni] baqğanma.* (BH, OC) “Onların kendi doktorları vardı, **ben köylülere bakmışım.**”

Qadarları qıyın caşçıqla, [qart ataların, anaların, kiçi qarındaşların, egeçlerin] bağa, sabiy inbaşlarına sav üyürnü cügün salğanla, cetgen kişileça, ciger işlegendile... (ZH, UCS) “Kaderleri zor çocuklar, **yaşlı babalarına annelerine, küçük kardeşlerine bakarak** çocuk omuzlarına bütün ailenin yükünü alır, yetişkin kişiler gibi çalışırlar...”

[Ol] üç ayını içinde ençi palatada baqdı [Marinanı erine]. (TA, G) “O, üç ay boyunca, **Marina'nın eşine** özel bir odada **baktı.**”

bak- fiilinde gerçekleşen bu nöbetleşmede fiilde herhangi bir anlam farkı gözlemlenmemektedir. Karaçay-Malkar Türkçesine benzer şekilde Anadolu ağzlarında da *bak-* fiilinde aynı şekilde bir nöbetleşme gerçekleşmektedir.

⁴<https://sozluk.gov.tr/>

⁵*bak-* fiilinin Karaçay-Malkar Türkçesinde “ilgilenmek, bakışını bir yöne çevirmek” anlamlarında kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. Bu kullanımda herhangi bir istem farkı veya durum eki nöbetleşmesi gözlemlenmez: *Ol, taphada bidırqay bırıqlağa baqdı da, içinde çiy balı bolğanın tapdı da, anı caşını qoluna tutdurdu.* (TA, A) “O, raftaki geniş kaplara bakıp içinde taze bal olduğunu gördü ve onu çocuğunun eline tutuşturdu.”

⁶*bak-* fiili Türkmen Türkçesinde “besleyip büyütme” anlamında yükleme durumu ekiyle kullanılmaktadır: *Olari çekdirme bilen bakdı.* “Onları et yemekleri ile büyüttü.” Gagavuz Türkçesinde de “bakışı bir şey üzerine çevirmek” ve “ihtimam göstermek” anlamlarında yükleme durumu ekiyle kullanılmaktadır: *Bakın burayı, ekmää koyêrim sobanın üstünü.* “Buraya bakın, sobanın üstüne ekmeği koyuyorum.”, *Uzena koyunnarı güder, kuzuları bakar.* “Uzena koyunları güder, kuzulara bakar.” (Karabulut ve Ulutaş, 2017, s. 106).

3. TT *başla-* ~ KMT *başla-*

başla- fiili Türkiye Türkçesinde “1. -e Bir işe girişmek, harekete geçmek. 2. nesnesiz Çalışır, işler, yürür duruma girmek. 3. -e Olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak. 4. -e Görünmek. 5. -e Etkisini göstermek.”⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. *başla-* fiili “bir işe girişmek, harekete geçmek” anlamında [kim] + [kime] tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kime] + *başla-*: [O] “*Reis bey, ben Yahudi’yim, yalan söylemem,*” diye [söze] *başladı*, biz o gece Hakkı’nın kahvesinden çıktık. (KT, DY)

başla- fiilinin Karaçay-Malkar Türkçesindeki anlamı “başlamak, siftah etmek” (KMT-TTS, KMTS) şeklinde verilmiştir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak [kime] yerine [kimi] tamlayıcısını almaktadır. +A, +gA, +ha yönelme ekli tamlayıcı yerine, +I, +U, +nI yükleme durumu ekli tamlayıcı tercih edilir:

[kim] + [kim(+nI, +I, +U)] + *başla-*: - *Ömrüm sizni aranızda ötdü, - dep, [Dobullu] dağda [bir nasiyatın] başladı*. (TA, AH) “Ömrüm sizin aranızda geçti diye **Dobullu** yine **bir nasihate başladı**.”

- *Salam aleykum, bağılı elçilerim, - deb başladı [sözün] [Zavur]*. (LB, K) “**Zavur, söze** ‘Selamun aleyküm kıymetli köylülerim’ diye **başladı**.”

Şindikge oturub, tört canın qaramı bla avlay, [uşağını] başladı. (BH, OC) “Sandalyeye oturup dört yanına göz gezdirip **konuşmaya başladı**.”

başla- fiili eski ve yeni metinlerde (Oğuz grubu dışında) yükleme durumu ekiyle kullanılır: *tayaklığın iki tümen yıl başladım*. (Altun Yaruk, 547/44), ...*Zü’l-Karneyn âb-ı hayvân hayâli bile zulümetga kirgende Hızır Aleyhi’s-selâm anı başlab kirdi*. (Çağatay Türkçesi), *Bayat atı birle sözüğ başladım*. (Kutadgu Bilig, 1) (Sarica, 2006, s. 210). Mevlüt Erdem, *başla-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesinin bazı eserlerde hem yükleme hem yönelme durumu ekiyle kullanıldığı örneklere yer vermiştir: *Hak Tevfik virdi bu kitabı başlamağa, Başlaya imam namazı, andan fatihaya başlaya* (2004, s. 953-954). *başla-* fiilindeki bu nöbetleşmenin örneklerine Harezmi Türkçesinde de rastlanmaktadır: *başladı işge, başladı işni* (2004, s. 955-956).

4. TT *dinle-* ~ KMT *tınla-*

Türkiye Türkçesinde *dinle-* fiili “1. -i İşitmek için kulak vermek. 2. -i Birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak. 3. -i Kulakla veya dinleme aletiyle hastayı muayene etmek. 4. -i, mecaz Uymak, baş eğmek, itaat etmek.”⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. *dinle-* fiili Türkiye Türkçesinde [kim] + [kimi] tamlayıcılarını alır:

[kim] + [kimi] + *dinle-*: [*Mümtaz*], *bu uzak tebessümün ışığı altında [Sabih’in dünya vaziyeti hakkındaki fikirlerini] dinledi*. (AHT, H)

Karaçay-Malkar Türkçesindeyse “dinlemek, önemsemek, bakmak, susmak, ses çıkarmamak” (KMT-TTS); “dinlemek” (KMTS) anlamlarında olan bu fiil Türkiye Türkçesinde olduğu gibi iki istem boşluğu açar ancak [kim] dışındaki tamlayıcı, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, +I, +U, +nI yükleme durumu ekli değil +A, +gA, +ha yönelme durumu eklidir:

⁷<https://sozluk.gov.tr/>

⁸<https://sozluk.gov.tr/>

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + tınıla-: [*Adurhay*], *başın enişge iyib, [midah cırğa] tınıladı.* (KN, TC) “**Adurhay**, başını öne eğip **hüzünlü şarkıyı dinledi.**”

Alay bolmasa, [siz aythanlağa] tınılab turmay, sürüb kıstarık edi bılaydan... (AB, CK) “**Yoksa söylediklerinizi dinlemeden** kovup sürecekti sizi buradan...”

[*Kolhozçula*] [*radioğa*] *tınılaydıla, televizorğa qaraydıla.* (HN, C) “**Kolhozcular radyoyu dinliyor**, televizyona bakıyorlardı.”

5. TT *dol-* ~ KMT *tol-*

dol- fiili Türkiye Türkçesinde “1. nesnesiz Dolu duruma gelmek. 2. nesnesiz Bitkiler olgunlaşmak, erginleşmek. 3. nesnesiz Bir yere iyice yayılmak, kaplamak. 4. nesnesiz Bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek. 5. nesnesiz Süre, hesap tamamlanmak. 6. nesnesiz, mecaz Sabrı tükenip öfkesi taşacak duruma gelmek.”⁹ şeklinde anlamlandırılmaktadır. *dol-* fiili “bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek” anlamında [kim] + [kimle] tamlayıcılarını almaktadır:

[kim] + [kimle] + *dol-*: [*Meydan*], *birden bire, [teşekkür sesleriyle ve dualarla] doldu.* (TB, O)

Karaçay-Malkar Türkçesinde “1. Dolmak. 2. Yerine gelmek, gerçekleşmek” (KMT-TTS), “dolmak, yerleşmek” (KMTS) anlamlarına sahip olan *tol-* fiili, “yerleşmek” anlamında [kim] tamlayıcısıyla kullanılır. Ancak Türkiye Türkçesindeki “bir yere iyice yayılmak, kaplamak; bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek” anlamlarında [kimle] yerine +*dAn* ayrılma durumu ekli [kimden] tamlayıcısını alır:

[kim] + [kim+(dAn)] + *tol-*: [*Azani közleri*] [*cılamuqdan*] *tolub, ne aytırğa bilmey süyeledi.* (AB, CK) “**Aza’nın gözleri yaşlarla dolup** ne söyleyeceğini bilemeden bekledi.”

«*Kamgut, çık! Çığar zamanı bolğandı! [Bashan avzu] [cav askerden] tolğandı!*» (MÖ, GB) “**Kamgut, çık! Çıkma zamanı geldi! Bashan’ın girişi düşman askerleriyle dolmuş.**”

Mınnen atı tulpar bolsun, [arbazı] [qonaqdan] tolsun. (KN, TC) “**Bindiği at tulpar¹⁰ olsun, avlusu misafirle dolsun.**”

6. TT *doldur-* ~ KMT *toltur-*

Türkiye Türkçesinde “1. -i Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek. 2. -i Araç deposunu akaryakıtla tamamen dolu duruma getirmek. 3. nesnesiz Ateşli silahların içine mermi sürmek. 4. nesnesiz Bildirge, çizelge, fiş vb. basılı kâğıtların boş yerlerini tamamlamak. 5. -i Yaşını, yılını bitirmek. 6. -i Ses, koku yayılıp kaplamak. 7. -i Belirli bir süreyi kaplamak, almak. 8. -le, mecaz Canlılık kazandırmak. 9. -i, mecaz Birini, başkası için kötü düşünecek bir duruma getirmek.”¹¹ anlamlarına gelen *doldur-* fiili “dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek” anlamında üç istem boşluğu açmakta ve bu boşluklar [kim] + [kimi] + [kimle] tamlayıcılarıyla doldurulmaktadır:

[kim] + [kimi] + [kimle] + *doldur-*: [*Sen*] [*Evi*] [*bir sürü ağlamaklı plakla*] *dolduruyorsun, diye söylenip duruyor.* (OA, T)

⁹<https://sozluk.gov.tr/>

¹⁰Tulpar “(I) Yiğit, cesur, kahraman. (II) Efsanevi uçan at; iyi cins at, mitolojide kanatlı at.” (KMTS).

¹¹<https://sozluk.gov.tr/>

Karaçay-Malkar Türkçesinde “1. Doldurmak. 2. Yapmak, yerine getirmek, sağlamak” (KMT-TTS); “doldurmak” (KMTS) anlamlarına sahip olan *toltur-* fiili Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek” anlamında üç istem boşluğu açmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesindeki *[kimle]* yerine, Karaçay-Malkar Türkçesinde *+dAn* ayrılma durumu ekli *[kimden]* tamlayıcısı bulunmaktadır:

[kim] + [kim(+I, +U, +nI)] + [kim(+dAn)] + toltur-: *[Cırçıl], tavla taba qarab, [köküregın] [havadan] tolturub, ahsına...* (KN, TC) “Destancı, dağlara bakıp göğsünü havayla doldurup iç çekerek...”

[Caş qoyçu], [öre goppannı] [eçki sütden] tolturup, hastandan çıqdı. (TA, AH) “Genç çoban, yüksek kazanı ekşi sütle doldurup ambardan çıktı.”

Caşçıqladan biri anı çaç eşmeçiklerinden hını tartdı, qalğanla va qarap-qarağınçı çekekleni suvların tögüp, [alanı] [topuraqdan] tolturdula. (TZ, AC) “Çocuklardan biri onun saç örgülerinden kabaca çekti, diğerleri de göz açıp kapayıncaya kadar kovaların sularını döküp onları toprakla doldurdular.”

Türkiye Türkçesinde *doldur-* fiilinin *[kim] + [kimi] + [kimle]* tamlayıcılarıyla kullanıldığı şekil, Karaçay-Malkar Türkçesinde *bla* edatıyla çok az örnekte kendini göstermektedir:

[kim] + [kim(+I, +U, +nI)] + [kim (bla)] + toltur-: *Adamla çaşavlarında bir boş cer qaldırmay, [alayı] [cır bla] toltururğa izleb turğança menşe alay körüne edi.* (HB, C) “İnsanlar bana yaşamlarında boş bir yer bırakmadan, her yerini şarkıyla doldurmak istiyormuş gibi görünüyordu.”

7. TT *doy-* ~ KMT *toy-*

Türkiye Türkçesinde *doy-* fiili, “1. nesnesiz İsteği kalmayıncaya kadar yemek, açlığı kalmamak. 2. -e Bir gereksinimini yeteri kadar karşılamak. 3. nesnesiz, mecaz Yeter bulmak, kanmak, tatmin olmak.”¹² anlamlarına gelir. *doy-* fiili, “bir gereksinimi yeteri kadar karşılamak” anlamında *[kim]* ve *[kime]* tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kime] + doy-: *İki gündür [Mümtaz], [yazılmamış bir şiiri, henüz şüphenin zehiri değmemiş bir hakikati, hayat arızasıyla kırılmamış bir bütünlüğü andıran manzarayı seyretmeğe] doymamıştı.* (AHT, H)

Karaçay-Malkar Türkçesinde *toy-* fiili, “Doymak, kanmak, doyuma erişmek” (KMT-TTS), “Doymak” (KMTS) anlamlarındadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki *[kime]* yerine *+dAn* ayrılma durumu ekli *[kimden]* tamlayıcısıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kim(+dAn)] + toy-: *Mustafa. Hamit, [sen] [mahdannandan] bir toymadı.* (BA, AC) “Mustafa: Hamit, övünmeye bir doymadın.”

Sen a bılayda qarın [gırcından] toyğanı bla mahdana turasa. (BA, AC) “Sen de burada karnının ekmeğe doymasıyla övünüyorsun.”

[Süyümünden] toymayma,/ Nür çaçılad közünden,/ Bir tavuşçuq eştgeem/ Bulbul kibik sözünden. (HO, CF) “Sevimliliğine doyamıyorum, nur saçılıyor gözünden; bir ses duyuyorum, bülbül gibi sözünden.”

Kahraman (1996, s. 139), Türkiye Türkçesindeki fiillerin istediği durum eklerini verdiği çalışmasında *doy-* fiili için *+e, +le, +de* durum ekleriyle birlikte *+den* durum ekini de vermiş ve bunu “senden doymuyor” şeklinde örneklendirmiştir. Anadolu Ağzlarında *doy-* fiilinin edilgen biçimi

¹²<https://sozluk.gov.tr/>

olan *doğul-* fiilinde ve bu fiilin türevlerinde +*DAn* durum ekli tamlayıcıya rastlanmaktadır: *sizden doğumluk olmaz yani*. 9/118 (Kürüm, 2021, s. 438); *oralarmın, hêç oralarmın şeyinden doğulur mi?* 82/8, *oralardan hêç doğulur mi yârûm?* 82/10 (Kürüm, 2021, s. 717); *ehlibeyt balından doğulmaz tada,/ nerde allah dersen gelir imdada*. 11/460 (Koç, 2021, s. 259). Ayrıca Azerbaycan şairi Bahtiyar Vahapzade'nin şu dörtlüğünde *doğ-* fiilinin [*kimden*] tamlayıcısıyla kullanımına rastlanmaktadır: *Səndən doğmaq olarmı/ həyat sən nə şirinsən!/ Ancaq hamının deyil,/ sən həyatın qadrini/ yalnız bilənlərsən!..*

8. TT dürtül- ~ KMT türtül-

Türkiye Türkçesinde *dürtül-* fiili, “nesnesiz Dürtme işine konu olmak veya dürtme işi yapılmak”¹³ anlamındadır. *dürtül-* fiili bu anlamda bir istem boşluğu açmakta ve [*kim*] tamlayıcısıyla kullanılmaktadır:

[**kim**] + **dürtül-**: *Süpürgeden koparılmış ince sarı kamçılarla [kanatsız sinekler] dürtülüyor: hayvancıklar, şaşkın, telaş içinde arabacıları çekiyorlar.* (OA, T)

Karaçay-Malkar Türkçesinde *türtül-* fiili “itilmek, dürtülmek, itelenmek” (KMT-TTS), “1. Takılmak, Çarpılmak. 2. Rastlamak, rast gelmek” (KMTS) anlamlarına sahiptir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu fiil, iki istem boşluğu açmakta ve [*kim*] tamlayıcısının yanı sıra +*A*, +*gA*, +*ha* yönelme durumu ekli [*kime*] tamlayıcısını almaktadır:

[**kim**] + [**kim(+A, +gA, +ha)**] **dürtül-**: - *Da qalay tabayıq alanı? Çeget ulludu. Kayalada dorburn köbdü. İzleyik, [bir cuqqa] türtülüüb qalır esek a.* (LB, K) “- Nasıl bulalım onları? Orman büyük. Kayalarda mağara çok... İzleyelim, **bir şeye denk gelirsek.**”

- *Men barayım, - deb [Goqqa] çığıb tebrengenley, bosağada [anasına] türtüldü.* (BH, OC) “Ben gideyim diyerek **Gokka** çıkınca, eşikte **annesine rastladı.**”

«*Seni kibik, mazallı kişi [uovak-tüyek cumuşlağa] türtüle turğan ayıpdı!*» - *dep şıbirdaydı aña kim ese da.* (TA, A) “Biris: ‘Senin gibi büyük birinin **ufak tefek görevlere verilmesi** ayıptır!’ diye fısıldadı.”

9. TT düşün- ~ KMT tüşün-

Türkiye Türkçesinde *düşün-* fiili, “1. -i Aklından geçirmek, göz önüne getirmek. 2. -de Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek. 3. nesnesiz Zihniyle arayıp bulmak. 4. -i Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak. 5. -i Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek. 6. -i Tasarlamak. 7. nesnesiz Tasalanmak, kaygılanmak. 8. nesnesiz Farz etmek.”¹⁴ anlamlarına sahiptir. “Aklından geçirmek, göz önüne getirmek” anlamında iki istem boşluğu açan *düşün-* fiili [*kim*] + [*kimi*] tamlayıcılarını alır:

[**kim**] + [**kimi**] + **düşün-**: [*Ben*] [*Çocuğun o dakikadaki ruhi durumunu*] **düşünüyorum...** (RNG, A)

tüşün- fiilinin Karaçay-Malkar Türkçesindeki anlamı “düşünmek, kanaatinde olmak, kavramak, anlamak” (KMT-TTS), “1. İnanmak, kanaat getirmek. 2. Anlamak, kavramak” (KMTS)

¹³<https://sozluk.gov.tr/>

¹⁴<https://sozluk.gov.tr/>

şeklinde. Buna göre iki istem boşluğu açan *tüşün-* fiilinin *[kim]* dışındaki tamlayıcısı Türkiye Türkçesinden farklı olarak, +A, +gA, +ha yönelme durumu ekli *[kime]* tamlayıcısıdır:

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + tüşün-: *[Dobullu aythannı mağanasına] da olsağatdan tüşündüle.* (TA, AH) “Dobullu’nun söylediğinin manasını da hemen **anladılar.**”

Busağatda sağış etsem, [køb zatha] tüşüneme... (BH, C) “Şimdi düşününce **birçok şeyi anlıyorum...**”

Ahmat gazetde [bir canılıqla eterge itinñenine] tüşünñenbiz. (ŞH, C) “Ahmet’in gazetede **birtakım yenilikler gerçekleştirmek istediğini anlamıştık.**”

düşün- fiili Gagavuz Türkçesinde yönelme durumu ekiyle kullanılır: *Prost et bizi, bulü, ani sana düşündük.* “Seni düşündük; bizi affet ağabey.” (Karabulut ve Özdemir, 2017, s. 107). Türkmen Türkçesinde de “anlamak” anlamında yine yönelme durumu ekiyle kullanılır: *Pökgi valanını sonñı sözüne hiç kim düşünmedi.* “Pökgi Vala’nın son sözünü hiç kimse anlamadı.” (Erdem, 2004, s. 945).

10. TT geliş- ~ KMT keliş-

geliş- fiili Türkiye Türkçesinde “1. nesnesiz, biyoloji Büyüyüp boy atmak, yetişmek, neşvünema bulmak. 2. nesnesiz İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek. 3. nesnesiz, halk ağzında Şişmanlamak.”¹⁵ anlamlarına sahiptir. Bu anlamlara göre *geliş-* fiili, bir istem boşluğu açar ve *[kim]* tamlayıcısıyla kullanılır:

[kim] + geliş-: *Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre ancak [Nijerya ve Gana] bizden daha az gelişmiş.* (OA, T)

Karaçay-Malkar Türkçesindeyse *keliş-* fiili Türkiye Türkçesinden farklı olarak “uymak, anlaşmak, uyum sağlamak, denk gelmek, mutabık olmak” (KMT-TTS), “yakışmak, uygun düşmek; uymak, anlaşmak” (KMTS) anlamlarına gelir.¹⁶ Burada anlam farklılığından kaynaklanan bir istem farklılığı söz konusudur. *keliş-* fiili *[kim] + [kime]* şeklindeki tamlayıcılarla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *[kim]* tamlayıcısının yanı sıra, Karaçay-Malkar Türkçesinde +A, +gA, +ha yönelme durumu ekli *[kime]* tamlayıcısı da *keliş-* fiiliyle kullanılır:

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + keliş-: *Aytırğa unamaydı. Busağatda biz bilgen zatla bla [bu sen aythannı] kelişmeydi.* (AB, CK) “Konuşmaya razı olmadı. Şimdi bizim bildiğimiz şeylerle **senin söylediklerin uymuyor.**”

Halq kesi carathan, [caşavuna] kelişgen, anı ayırına sebep bolluk quralışda caşarğa kerekdi. (LB, K) “Halkın kendi yarattığı, **yaşamına uyan**, kuvvetlenmesini sağlayacak düzende yaşaması gerek.”

Stalinñe busağat telegramma berirge kerekdi, - deb [kübüsü] [alayğa] kelişdi. (BH, OC) “Stalin’e hemen telgraf çekmek gerek diye **çoğu bu fikirde anlaştı.**”

11. TT kovul- ~ KMT kuvul-

Türkiye Türkçesinde *kovul-* fiili “nesnesiz Kovma işine konu olmak veya kovma işi yapılmak”¹⁷ anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla iki istem boşluğu açan *kovul-* fiili, *[kim]* ve bu fiile +DAn ayrılma durumu ekiyle bağlanan *[kimden]* tamlayıcısıyla kullanılır:

¹⁵<https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶Türkiye Türkçesi ağızlarında *geliş-* fiilinin “1. Şişmanlamak. 2. İşi yoluna girmek. 3. Uğurlu gelmek. 4. Uymak, denk gelmek. 5. Kendi sazından başka saz çalamamak, eli yatmamak.” anlamları vardır (<https://sozluk.gov.tr/>). Ağızlardaki “uymak, denk gelmek” anlamı, Karaçay-Malkar Türkçesindeki *keliş-* fiilinin anlamıyla aynıdır.

¹⁷<https://sozluk.gov.tr/>

[kim] + [kimden] + kovul-: [*Dumrul*], parti meselesi yüzünden babasıyla kavga etti ve [*evden*] *kovuldu*. (OA, T)

Karaçay-Malkar Türkçesinde ise *kuvul-* fiili, “ileri atılmak, hızla gitmek” anlamına sahiptir. *kuvul-* fiili Karaçay-Malkar Türkçesindeki anlam farkından dolayı farklı bir tamlayıcıyla kullanılmaktadır. Bu fiil Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde de iki istem boşluğu açar ancak tamlayıcılardan biri [*kimden*] değil fiile +A, +gA, +ha yönelme durumu ekiyle bağlanan [*kime*] tamlayıcısıdır:

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + kuvul-: *Hayda, sav-esen qal! - dep, [Lin-Syan], atına sekirip minip, [üyge] quvulğandı*. (MÖ, UAH) “Lin-Syan, hadi, hoşça kal! deyip atına binmiş ve **eve yönelmiş**.”

Qağıtnı da alıp, quvuldu olsağat oquna [Gitçev telestüdiyanı tamatasına]. (AT, HU) “Gitçev, kâğıdı da alıp hemen **televizyon stüdyosunun şefine gitti**.”

Alay çaşını cathan ceri cıyılğanlay turğanın körüp, cüregi elgendi. [Aş üyge] quvuldu, çaşı va anda da cok! (AT, HU) “Çocuğunun yattığı yerin derli toplu durduğunu görüp yüreği titredi. **Mutfağa gitti**, çocuğu orada da yok!”

12. TT kullan- ~ KMT kullan-

kullan- fiili Türkiye Türkçesinde “1. -i Bir şeyden belli bir amaçla yararlanmak. 2. -i Bir kimseyi bir hizmette bulundurmak, çalıştırmak. 3. -i İşletmek, değerlendirmek. 4. nesnesiz Giymek, takmak. 5. nesnesiz Sigara, içki vb. şeylere alışmış olmak, içmek. 6. nesnesiz Kelimeyi yazmak, söylemek. 7. -i Harcamak, sarf etmek. 8. -i Amacına ulaşmak için birinden veya bir şeyden yararlanmak, onu amacına alet etmek, sömürmek, istismar etmek. 9. -i Araç veya aleti işletmek, yönetmek. 10. -i, mecaz Bir şeyin gereklerini yerine getirmek.” anlamlarında¹⁸ geçmektedir. “Bir şeyden belli bir amaçla yararlanmak, bir kimseyi bir hizmette bulundurmak, çalıştırmak ve amacına ulaşmak için birinden veya bir şeyden yararlanmak, onu amacına alet etmek, sömürmek, istismar etmek” anlamlarında *kullan-* fiili, [*kim*] + [*kimi*] tamlayıcılarını almaktadır:

[kim] + [kimi] + kullan-: *Yazarken, [kâğıdı] ikiye katlamadan kullanmış*. (OA, T)

İşittiğimize göre [bu binayı] başka bir işte kullanmak üzere müşteri aranıyormuş. (RNG, AN)

Karaçay-Malkar Türkçesinde *kullan-* fiili, “kul sahibi olmak, köle sahibi olmak” (KMT-TTS); “hizmet ettirmek, köle olarak çalıştırmak” (KMTS) anlamlarına sahiptir. *kullan-* fiili, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, [*kimi*] tamlayıcısı yerine [*kime*] tamlayıcısını alır:

[kim] + [kim(+A, +gA, +ha)] + kullan-: *Bir atadan tuoğan eki qarındaşını ençi arbazlarındaça çaşağan, bir tilni cürütgen, bir dinne qullanğan halqladıla*. (AS, DH) “Aynı babadan doğan iki kardeşin kendi avlularında yaşamaları gibi, aynı dili konuşan ve aynı dine inanan halklardır.”

Bügünlükde Zeytun [ilmuğa, oqutuv-üyretiv emda cazıroçuluq işlege] qullana ese, bek birinçiden, ol aña qanı bla kelgen - Allah bergen - fahmusudu. (ŞH, C) “Zeytun bugün **bilime, eğitim-öğretim ve yazarlık alanlarına hizmet ediyorsa** öncelikle, bu onun Allah vergisi bir yeteneğidir.”

¹⁸<https://sozluk.gov.tr/>

Ala bir birleri bla «un bla suv kibik» caraşıp, Qaysınnı cüregi [poeziyağa da, muzıqağa] da teñ qullanyanına şağat bolup qaladıla. (GS, MTK) “Onlar birbirlerine ‘un ile su gibi’ yakışıp Kaysın’ın yüreğinin **şiire de müziğe de eşit ölçüde hizmet ettiğine** şahit oluyorlar.”

13. TT öğren- ~ KMT üren-/üyren-

Türkiye Türkçesinde öğren- fiili, “1. -i Bilgi edinmek. 2. -i Bellemek. 3. nesnesiz Beceri kazanmak. 4. -i Haber almak.”¹⁹ anlamlarına gelmektedir. öğren- fiili, “bilgi edinmek, bellemek” anlamlarında [kim] + [kimi] tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kimi] + öğren-: Bu işi bir anda yapamayacakları için, kültür dili olarak [İngilizceyi] öğrenmekten başka çare bulamadılar. (NSB, TS)

Karaçay-Malkar Türkçesinde üren-/üyren- fiili, “öğrenmek; alışmak” (KMT-TTS, KMTS) anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak “alışmak” anlamında da kullanılan üren-/üyren- fiili, Karaçay-Malkar Türkçesinde hem “öğrenmek” hem “alışmak” anlamında [kimi] yerine yönelme durumu ekli [kime] ile tamamlanmaktadır:

[kim] + [kime] + üren-/üyren-: Tört cılğa [biz] [orus tilge], Mariya Pavlovna da [qaraçay tilge] ürene ketgen edik. (HN, C) “Dört yılda **biz Rusçayı öğrenmiştik**, Mariya Pavlovna da Karaçay dilini öğrenmişti.”

[Ala] [qumlanı kökge kötürgen cellege] da üyrenip qalğandıla... (AS, DH) “Onlar kumları göğe kaldıran rüzgârlara da alışmışlardı.”

Anı sebepli va aña [başha asker ustalıqğa] üyrenirge kerek bolğandı. (KA, KS) “Bu yüzden de onun başka askerî maharetler öğrenmesi gerekiyordu.”

Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı örneklerde öğren- fiili, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi [kim] + [kimi] şeklinde de tamamlanmaktadır. Ancak bu kullanımın örnekleri çok kısıtlıdır:

[kim] + [kimi] + üren-/üyren-: Sabiy aqılçığı bla [Quranda oquğan suralanı] kölden terk üyrenyendi. (AS, DH) “Çocuk akıyla, **Kur’an’da okunan sureleri** hemen, canla başla öğrenmişti.”

öğren- fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde yönelme durumu ekiyle kullanımı vardır: *ya kullarum açlığa neyile öğrendüñüz* (Gülsevin, 2007, s.35). Türkmen Türkçesinde de övren- fiili “alışmak” anlamında yönelme durumu ekini almaktadır: *Hemişe köpçülüğün gürrünçiliğine övrenen Garlı ussanıñ yüreği gısdı.* “Her zaman kalabalığın sohbetine alışan/alışkın olan Garlı ustanın canı sıkıldı.” (Erdem, 2004, s. 946).

14. TT öğret- ~ KMT üret-/üyret-

Türkiye Türkçesinde öğret- fiili, “1. -e, -i Bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak. 2. -e, -i Yetenek kazandırmak. 3. -e, -i Bilinmeyen bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak.”²⁰ anlamlarına sahiptir. Bu anlamları doğrultusunda üç istem boşluğu açan öğret- fiili, [kim] + [kime] + [kimi] tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kime] + [kimi] + öğret-: Hurafe ve hayal ile mütemadiyen mücadele eder, [o] [talebesine] ancak [ilmin en müspet hakikatlerini] öğretir. (RNG, A)

Karaçay-Malkar Türkçesinde “alıştırmak, öğretmek, eğitmek” (KMT-TTS, KMTS) anlamlarına gelen üret-/üyret- fiili, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi üç istem boşluğu açmaktadır.

¹⁹<https://sozluk.gov.tr/>

²⁰<https://sozluk.gov.tr/>

Ancak Karaçay-Malkar Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki [kimi] tamlayıcısının yerine [kime] tamlayıcısı, [kime] tamlayıcısı yerineyse [kimi] tamlayıcısı yer almaktadır:

[kim] + [kimi] + [kime] + üret-/üret-: [Bizni] [Stalinne kesibizni berivge] *üretgendile*. (HB, OC) “**Bize, Stalin’e kendimizi vermeyi öğretmişlerdi.**”

Endi elibleni, latin harifleni da bırnaq etib, [bizni] [orus hariflege] *üretirge izleydile*. (LB, K) “Şimdi Arap harflerini, Latin harflerini de bıraktırıp **bize Rus harflerini öğretmek istiyorlar.**”

[Bu zatha] [sabiyleni] da gitçelikden *üretgendile*. (BH, C) “**Buna çocukları da küçüklükten alıştırmışlar.**”

Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı örneklerde öğret- fiili, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi [kim] + [kime] + [kimi] şeklinde de tamamlanmaktadır:

[kim] + [kime] + [kimi] + üret-/üret-: Meni ol kün [ustaz] [orus tilden dersimi] *üretirge kelgen edi*. (HN, C) “Hoca o gün **benim Rusça dersimi öğretmeye gelmişti.**”

15. TT saldır- ~ KMT saldır-

saldır- fiili Türkiye Türkçesinde “1. -e Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranışta bulunmak, hücum etmek. 2. -e Bir şey veya kimse üzerine saldırı yapılmasına sebep olmak. 3. -den Gemi, kalkmak için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek. 4. -e, mecaz Yıkıcı ve sert eleştiriler yapmak. 5. -e, kimya Etkisiyle eritmek.”²¹ gibi anlamlara sahiptir. saldır- fiili, “Gemi, kalkmak için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek” anlamı dışında [kim] + [kime] tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kime] + saldır-: [Salgan], [Kutbay’a] *saldırdı*; bir süre yerlerde yuvarlandılar. (OA, T)

Karaçay-Malkar Türkçesinde ise saldır- fiili “koydurmak, taktırmak” (KMT-TTS), “koydurmak” (KMTS) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak üç istem boşluğu açan saldır- fiili, [kim] + [kimi] + [kime] tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kim(+I, +U, +nI)] + [kim(+A, +gA, +ha)] + saldır-: Endi senden tilerim - ne küçüñü da salıb, [sovet-partiya qulluqlağa] [tüz adamlanı] *saldırırğa küreş*. (LB, K) “Şimdi senden dilerim: Elinden geldiğince, **Sovyet partinin hizmetlerine dürüst insanları getirmeye çalış.**”

[Bu amanatnı] [seni boyununğa] *saldırğan da zamandı*. (TA, AH) “**Bu emaneti senin boynuna koyduran da zamandır.**”

- Ay harib, eltib [sarhıña] [bir gâvur-qaşnı] *saldırayım*, oğay demey esen?.. (KN, TY) “Ey garip, hayır demezen, götürüp **sarığna bir haç koydurayım.**”

16. TT tazele- ~ KMT tazala-

Türkiye Türkçesinde tazele- fiili, “1. -i Yenisiyle veya tazesıyla değiştirmek. 2. -i Bazı yiyecekleri, bayatlamışken kaynatıp taze duruma getirmek. 3. nesnesiz Bir işi bir daha yapmak, tekrarlamak. 4. nesnesiz, mecaz Unutulmuş bir duygu veya bir düşünceyi yeniden canlandırmak.”²² anlamlarında kullanılmaktadır. Buna göre tazele- fiili, [kim] + [kimi] tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kimi] + tazele-: Her yeni memuriyete başlarken umdelerimi tekrar gözden geçirmek [*ahitlerimi*] *tazelemek benim için bir âdettir*. (RNG, A)

²¹<https://sozluk.gov.tr/>

²²<https://sozluk.gov.tr/>

Karaçay-Malkar Türkçesinde *tazala-* fiili, “Temizlemek, arıtmak, rafine etmek, temize çıkarmak.” (KMT-TTS), “1. Temizlemek. 2. Kabuğunu soyamak.” (KMTS) anlamlarında kullanılmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde *tazala-* fiili üç istem boşluğu açmakta ve *[kim]*, *[kimi]* dışında *+dAn* ayrılma durumu ekli *[kimden]* tamlayıcısını da almaktadır:

[kim] + [kim(+I, +U, +nI)] + [kim(+dAn)] + tazala-: *Kışa bolcalnı içinde [37-çi askerni bölümleri] [Qabartı-Malqarnı] [nemisli wuçlavçuladan] tazaladıla.* (ZH, UCS) “Kısa sürede **otuz yedinci askerî birlikler Kabartı-Malkar’ı Alman işgalcilerden temizlediler.**”

Ekinçi kün [Kerim bolğan rota] başha askerle bla qanlı sermeşleden sora [elni] [cavdan] tazaladı. (TA, G) “İkinci gün **Kerim’in bölüğü**, diğer askerlerle kanlı mücadelelerden sonra **köyü düşmandan temizledi.**”

1937-çi cıl a [Stalin], [qralğa başçılıq etgen kommunist partiyanı] tolusu bla [leninçileden] tazaladı, leninçi partiya stalinçi partiyağa buruldu. (LB, K) “1937 yılında da **Stalin, devleti idare eden komünist partiyi Lenincilerden** tamamen **temizledi**, Leninci parti Stalinçi partiye dönüştürüldü.”

17. TT *tazelen-* ~ KMT *tazalan-*

Türkiye Türkçesinde *tazelen-* fiili, “1. nesnesiz Tazeleme işi yapılmak. 2. nesnesiz Taze duruma gelmek, tazelik kazanmak.”²³ anlamlarındadır. Bir istem boşluğu açan bu fiil, nesnesiz olarak *[kim]* tamlayıcısıyla kullanılmaktadır:

[kim] + tazelen-: *Bir ay sonra Nuran İstanbul’a dönünce [Mümtaz’ın ümitleri] biraz tazelenir gibi oldu.* (AHT, H)

Karaçay-Malkar Türkçesinde *tazalan-* fiilinin anlamı, “temizlenmek” (KMTS) olarak verilmiştir. Bu fiil, Türkiye Türkçesinden farklı olarak iki istem boşluğu açar ve *[kim] + [kimden]* tamlayıcılarıyla kullanılır:

[kim] + [kim(+dAn)] + tazala-: *Stalinni va kesibizge allah etib turğanbız, [bu sezimden] tazalanır üçün bizge köb kerekdi.* (BH, OC) “Stalin’i Tanrımız olarak kabul etmişiz, **bu düşünceden arınmak** için bize fazlası gerek.”

NKVD-ni askeri kirmey, [oblast] [banditleden] tazalanırça tülkü. (LB, K) “NKVD’nin askeri girmeden **bölge eşkıyalardan temizlenecek gibi değil.**”

Bütev çaşavunda [üsüne qağğan osal zatnı barından] bilayda tazalana turğança alaydı. (BH, C) “Yaşamı boyunca **üstüne yüklenen kötü şeylerin hepsinden** burada **arınıyormuş** gibiydi.”

18. TT *var-* ~ KMT *bar-*

var- fiili Türkiye Türkçesinde “1. -e Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak. 2. -e Belli bir duruma veya düzeye gelmek. 3. -e Hoş olmayan bir sona ermek. 4. -e Bir şeyi iyice anlamak veya duymak. 5. -i Acımadan, çekinmeden yapmak. 6. -e Kadın, evlenmek. 7. -e Bir durumdan başka duruma geçmek.”²⁴ anlamlarına sahiptir. “Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak” anlamında *var-* fiili, *[kim] + [kime]* tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır:

[kim] + [kime] + var-: *[Biz] Bir dakika sonra [köşeye] varmış olmalıyız.* (OA, T)

Karaçay-Malkar Türkçesinde *bar-* fiili “varmak, gitmek, erişmek, ulaşmak” (KMT-TTS, KMTS) anlamlarındadır. *bar-* fiili Karaçay-Malkar Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi

²³<https://sozluk.gov.tr/>

²⁴<https://sozluk.gov.tr/>

[kim] + [kime] şeklinde istem boşlukları oluştururken *col* sözcüğüyle kullanıldığında, *col* sözcüğü +*nu* yükleme durumu ekini almakta ve *bar-* fiilinin tamlayıcısı [kimi] şekline dönüşmektedir:

[kim] + [colnu] + bar-: *Alay bla [sağat carımlıq colnu] [biz] eki sağatha cuvunu bardık.* (HN, C) “Böylece **yarım saatlik yolu biz** iki saate yakın [bir sürede] **gittik.**”

- [*Ekibiz*] [*eki colnu*] **barayık**, *Kantinas, - dedi Arkes, atna mine.* (TA, A) “- **İkimiz, iki yoldan gidelim** *Kantinas dedi Arkes, atna binerek.*”

Tañ qarañısında [colnu] [atla] kesleri tabıp baradıla. (TA, AH) “**Atlar yolu**, *tan karanlığında kendileri bulup gittiler.*”

bar- fiili Eski Uygur Türkçesinde “dolaşmak” anlamında yükleme durumu ekiyle kullanılmaktadır: *bolmak yime antag erür ajunlarıg baru evirdeçi etüzdeki köngülteki tilteki kılınçlar ol bolmak titir* “Var olma da yine şöyledir: Varlık şekillerini dolaşan vücuttaki, gönüldeki dildeki ameller, bu var olmadır.” (Maitrisimit, 41/8-11) (Uzunkaya, 2020, s. 81). Mevlüt Erdem, Eski Anadolu Türkçesinde de *var-* fiilinin bazen yükleme durumu ekiyle kullanıldığı örnekleri vermiştir: *anun ile vardılar toğru yolu, kimse ansuz toğru yolu varmadı.* (2004, s. 953). Bu cümlelerde “yol” sözcüğü *var-* fiiline tıpkı Karaçay-Malkar Türkçesindeki gibi yükleme durumu ekiyle bağlanmıştır.

Karaçay-Malkar Türkçesinde *bar-* fiilinin *bla* edatıyla da kullanıldığı örnekler vardır: *Meni bılay [oram bla] barırğa erkinligim barmadı, bilemisiz? - deb sordu Gokka Fridağa.* (BH, OC) “Gokka, Frida’ya ‘Benim böyle **sokaktan gitmeme** müsaade var mı, biliyor musunuz?’ diye sordu.”

19. TT *yat-* ~ KMT *cat-*

yat- fiili, “1. nesnesiz Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. 2. nesnesiz Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek. 3. nesnesiz Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek. 4. nesnesiz Geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak. 5. nesnesiz Boş yere beklemek. 6. nesnesiz İşlemez, çalışmaz durumda kalmak. 7. nesnesiz Bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek. 8. nesnesiz Belli bir süreyi cezaevinde geçirmek. 9. nesnesiz Ölü gömülmüş olmak. 10. nesnesiz Düz bir duruma gelmek, düzleşmek. 11. -le Cinsel ilişkide bulunmak. 12. nesnesiz Bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak. 13. nesnesiz Heves etmek, eğilmek. 14. nesnesiz, mecaz Bulunmak, var olmak. 15. nesnesiz, teklifsiz konuşmada Olumsuz veya başarısız bir sonuç almak. 16. nesnesiz, halk ağzında İşsiz kalmak, çalışmamak. 17. nesnesiz, argo Bilerek yenilmek, şike yapmak.”²⁵ anlamlarına sahiptir. “Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak, uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek” anlamlarında [kim] + [kime] tamlayıcılarını almaktadır:

[kim] + [kime] + yat-: [*Ben*] *Tekrar odama dönüp [divanda, boş bırakmış olduğum kalıbımın üstüne], bir önceki durumda yattım.* (OA, T)

Türkiye Türkçesinde *yat-* fiili, fiilin durumunu ve yönünü ifade eden sözcük gruplarıyla tamamlanmaktadır. Bu sözcük grupları bazen fiile +A yönelme durumu ekiyle bağlanır bazen eksiz olarak bağlanır:

[*Ben*] (*Sağ yanıma*) [*yere*] **yattım.** (KT, DY)

²⁵<https://sozluk.gov.tr/>

[Ben] (arka üstü) **yattığım** için onun başının ağırlığı da dudaklarıninkine zammoluyor ve benim dudaklarımı sıcak bir tazyikle yuğuruyordu... (PS, DHK)

[Ben] (Sırt üstü) kımıldamadan **yattım** bir süre. (OA, T)

Türkiye Türkçesindeki bu cümlelerde fiili durum bakımından tamamlayan unsurlar Karaçay-Malkar Türkçesinde +dAn ayrılma durumu ekli tamlayıcılardır. Karaçay-Malkar Türkçesinde *cat-* fiili “yatmak” (KMT-TTS, KMTS) anlamındadır. *cat-* fiili Karaçay-Malkar Türkçesinde [kim] + [kimde] + [kimden] tamlayıcılarıyla iki istem boşluğu açar ve [kim] dışındaki tamlayıcı +dAn ayrılma durumu eklidir:

[kim] + [kim(+dAn)] + **cat-**: Cargel başında [canından] **catıp**, seyir zatha qaray edi Talmaz: talada tayçıq bla qızçıq birge oynay edile! (TA, AH) “**Merdivenin başında yan tarafına yatıp** ilginç bir şeye bakıyordu Talmaz: Çimenlerde tay ve küçük kız birlikte oynuyorlardı.”

Qıyırda lıppırğa küçden cetip, [bavur töbeninden] **catdı**. (TA, A) “Kenardaki ot yığınının zar zor ulaşış **yüz üstü yattı**.”

Men orunduqda [sırtımdan] **catıb** sağış eteme. (HN, C) “Ben karyolada **sırt üstü yatıp** düşünüyorum.”

Yukarıda listelenen fiiller dışında Karaçay-Malkar Türkçesinde *qan-*, *tışla-* ve *tışlan-* fiilleri de Türkiye Türkçesinden farklı tamlayıcılar almaktadır. Ancak taranan eserlerde bu fiillerin çok fazla örneğine rastlanmamıştır. Tespit edilen örneklere göre bu fiillerde tamlayıcı farklılıkları şöyledir:

Türkiye Türkçesinde “1. -e Söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak. 2. -e Tatlı sözlere aldanmak. 3. -e Bir gereksinimini, bir isteğini yeteri kadar karşılamış olmak, doymak. 4. -e Yetinmek, iktifa etmek.”²⁶ anlamlarına sahip olan *kan-* fiili [kime] tamlayıcısını alırken Karaçay-Malkar Türkçesinde “doymak” (KMTS) anlamında olan bu fiil tıpkı *doy-* fiili gibi [kimden] tamlayıcısıyla kullanılır: *Qaya duppurlanı hamhotların calay, [suvdan] qanğan tubanlı özenni örge, örgeden örge qalqıb keledile.* (AA, Öİ) “Kaya tümseklerinin çıkıntılarını yalayarak, **suya kanan** sisli vadinin yukarisına, daha da yukarisına yükseliyordu.”

tışla- fiili ise Türkiye Türkçesinde “-i Bir kimse veya bir toplum, bir kimse, bir durum, bir düşünce vb.ni yok saymak, ilgilenmemek.”²⁷ anlamındadır ve [kimi] tamlayıcısıyla kullanılır. Ancak Karaçay-Malkar Türkçesindeki *tışla-* fiili “üzerine kaplamak, kitap ciltlemek” (KMTS) şeklinde farklı bir anlamda kullanıldığı için Türkiye Türkçesinden farklı olarak *bla* edatıyla kullanılmaktadır: *Altını köp qoratmaz üçün, tohananı alğa börü ağaçdan quraşdırıp, ızı bla közge urunmağan cerlerin kümüş bla, qalğanın a [çiy altın bla] tışlağandıla.* (TZ, AC) “Altını çok harcamamak için evi önce gürgen ağacından yapıp ardından göze çarpmayan yerlerini gümüşle, kalanını da **saf altınla kaplamışlar**.” Aynı durum *tışla-* fiilinin -n- edilgenlik ekini almış şekli olan *tışlan-* fiili için de geçerlidir. Türkiye Türkçesinde “dışarıda tutulmak, bir yere veya topluluğa alınmamak”²⁸ anlamındaki *dışlan-* fiili Karaçay-Malkar Türkçesinde yine *bla* edatını alır: *Belinde qılıçı, keçe cuqlasa da, birgesine bolur edi, omaq saplı, qını [qara-sarı qatış sahtıyan bla] tışlanıp.* (DMT, A)

²⁶<https://sozluk.gov.tr/>

²⁷<https://sozluk.gov.tr/>

²⁸<https://sozluk.gov.tr/>

“Belindeki kılıcı gece uyurken bile yanında olurdu; sapı gösterişli, kını **siyah sarı karışık deriyle kaplanmış...**”

SONUÇ

Bir fiilin istemi taşıdığı anlama göre değişebilmektedir. İletişim ihtiyaçları doğrultusunda fiiller zamanla birden çok anlama sahip olmakta ve fiillerin istem bilgisinde birtakım değişiklikler meydana gelmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinde karşılaştırılan fiillerin tamlayıcılarına gelen durum ekleri bir tablo hâlinde şu şekilde gösterilebilir:

Fiiller	Durum Eki (TT)	Durum Eki (KMT)
<i>atla-</i>	+DAn	bla
<i>bak-</i>	+A	+A, +gA, +ha ~ +I, +U, +nI
<i>başla-</i>	+A	+I, +U, +nI
<i>dinle-/tımla-</i>	+I, +U	+A, +gA, +ha
<i>dol-/tol-</i>	+IA	+dAn
<i>doldur-/toltur-</i>	+I, +U; +IA	+I, +U, +nI; +dAn
<i>doy-/toy-</i>	+IA	+dAn
<i>dürtül-/türtül-</i>	---	+A, +gA, +ha
<i>düşün-/tüşün-</i>	+I, +U	+A, +gA, +ha
<i>geliş-/keliş-</i>	---	+A, +gA, +ha
<i>kovul-/kuvul-</i>	+DAn	+A, +gA, +ha
<i>kullan-</i>	+I, +U	+A, +gA, +ha
<i>öğren-/üren--üyren-</i>	+I, +U	+A, +gA, +ha
<i>öğret-/üret--üyret-</i>	+A; +I, +U	+I, +U, +nI; +A, +gA, +ha
<i>saldır-</i>	+A	+I, +U, +nI; +A, +gA, +ha
<i>tazele-/tazala-</i>	+I, +U	+I, +U, +nI; +dAn
<i>tazelen-/tazalan-</i>	---	+dAn
<i>var-/bar-</i>	+A	bla
<i>yat-/cat-</i>	---	+dAn

Tablo 1: Fiillerin aldığı durum ekleri

Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinde karşılaştırılan fiillerin “farklı anlamlara sahip olması” iki lehçe arasındaki istem tercihinde birtakım değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Ancak her iki lehçede benzer anlamlara sahip olmasına rağmen farklı durum ekli tamlayıcıları alan fiiller de vardır. Bu fiillerden bazılarının Eski Uygur Türkçesi başta olmak üzere Harezmi, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi gibi tarihî dönemlerde; Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz Türkçesi gibi diğer çağdaş Türk lehçelerinde ve Anadolu Ağızlarında bugün Karaçay-Malkar Türkçesindeki gibi kullanım örneklerine rastlanmaktadır. Karşılaştırılan fiillerdeki istem farklılıklarının sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

Fiilin farklı anlamlara sahip olması: Karaçay-Malkar ve Türkiye Türkçesinden seçilen, ses ve yapı bakımından ortak olan bazı fiiller farklı anlamlar taşıdığı için bu iki Türk lehçesi arasında istem farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Nitekim *dürtül-/türtül-*, *düşün-/tüşün-*, *geliş-/keliş-*, *kovul-/kuvul-*, *kullan-*, *öğren-/üren-~üyren-*, *öğret-/üret-~üyret-*, *saldır-*, *tazele-/tazala-* ve *tazelen-/tazalan-* fiilleri, her iki lehçe farklı anlamlara sahip olduğu için istemleri de farklılık göstermektedir.

Fiilin tarihî süreçteki istem bilgisinde kayıtlı olan tamlayıcı tipinin bazı lehçelerde kullanımdan düşmesi: *başla-*, *var-/bar-* gibi fiillerin tarihî metinlerdeki örneklerine bakıldığında bu fiillerin isteminde birtakım değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Bu durum da aslında fiilin taşıdığı anlam(lar)a göre bir istem bilgisine sahip olduğunu ancak bunun yüzey yapıya çıkışının lehçelere göre farklılık arz edebileceğini göstermektedir. Söz gelimi *doy-/toy-* fiilinin Anadolu Ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde Karaçay-Malkar Türkçesine benzerlik gösteren kullanımları söz konusudur.

Yüzey yapıdan derin yapıya geçişteki aşınma: İlker, bir fiilin tamlayıcılarındaki nöbetleşmenin sebebini “*derin yapıdaki ayrıntının yüzey yapıya çıkarken kullanım pratikliği/kullanım aşınması sonucu sadeleşmesi/kısalması*”na bağlamakla birlikte birbirinin ardında veya yakınında kodlanabilen veya konumlanabilen *oku-/öğren-*, *duy-/işit-*, *bak-/gör-*, *bırak-/koy-* gibi zihin tasavvurunda niteliği aynı olan fiillerin, farklı taşıyıcı veya tamlayıcı aldıklarında, yüzey yapıya geçerken bir fiil için kullanılan tamlayıcının diğer fiil için de kullanılabildiğini ifade etmiştir (2013, s. 643). Karaçay-Malkar Türkçesinde *bak-* fiilinin tamlayıcılarında ortaya çıkan nöbetleşme veya *tüşün-* fiilinin hem “inanmak” hem “düşünmek” anlamında aynı tamlayıcıları alması bu şekilde açıklanabilir: *[kime] + bak-/ [kimi] kör- > [kime/kimi] + bak-*; *[kime] + iynan-/ [kimi] tüşün- > [kime] + iynan-/düşün-*.

Yabancı dillerin etkisi: Karaçay-Malkar Türkçesi hem Rusçanın hem Kafkas dillerinin etkisi altındaki bir Türk lehçesi olduğu için istem farklılıkları konusunda bu yabancı dillerin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

KISALTMALAR

AA, Öİ	Akbalanı Azret, Ömürnü İyesi
AB, CK	Appalanı Bilâl, Caşavnu Közgüsü
AH, KK	Appalanı Hasan, Kara Kübür
AM, KC	Akbalanı Mihail, Küreşni Colunda
AS, DH	Abalanı Sakinat, Şavaylanı (Abayhanlanı) Davut-Hacı
AT, CT	Akaylanı Tahir, Carık Tolkun
AT, HU	Akaylanı Tahir, Hakıykat Uvahtısı
BA, AC	Bayramkullanı Alibek, Ahmatnı Canılıçları
BH, KÜ	Bayramuklanı Halimat, Karçanı Üydegisi
BG, CK	Gurtuyev, Bert, Caşavnu Kılançları
BH, C	Bayramuklanı Halimat, Caşavum
BH, OC	Bayramuklanı Halimat, Ontört Cıl
Bİ, İK	Babalanı İbrahim, İgi Kuvum

DMT, A	Tavmurzayev, Dalhat Magomedoviç, Asmaran
GS, MTK	Gurtulanı Salih, Men Tanıgan Kaysın
HN, C	Hubiylanı Nazir, Colla
HO, CF	Hubiylanı Osman, Caşav bla Fahmu
HO, CK	Hubiylanı Osman, Cukusuz Keçele
HO, M	Hubiylanı Osman, Murat
İG, NU	Gadiyev, İbragim, Nart Uya
KA, KS	Kulbaylanı Aliy, Kişilik Sınalğanda
KMT	Karaçay-Malkar Türkçesi
KMTS	Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
KMT-TTS	Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük
KN, CC	Kagıylanı Nazifa, Culduzla Cuklamaydıla
KN, TC	Kagıylanı Nazifa, Teyri Carık
LB, K	Laypanlanı Bilal, Kazavat
Mİ, KC	Mammelanı İbrahim, Kişi Cerinde
MÖ, GB	Ölmez, Muradin, Goşayah Biyçe
MÖ, UAH	Ölmez, Muradin, Uçhan Ayrıkamnı Hangoşası
ŞH, AA	Şavalanı Hasan, Anala Avazı
ŞH, C	Şavalanı Hasan, Cılla
ŞH, DC	Şavalanı Hasan, Duniya Cahanimi
TA, A	Töppelanı Alim, As-Tah
TA, AH	Töppelanı Alim, Altın Hardar
TA, G	Temukkulanı Adil, Gıyı
TT	Türkiye Türkçesi
TZ, AC	Tolgurlanı Zeytun, Ak Cıyırık
ZH, UCS	Zankişilanı Huseyin, Umutnu Cürekde Saklay

KAYNAKÇA

- Abaylanı Sakinat (2015). *Şavaylanı (Abayhanlanı) Davut-Haci*. Nalçık: Print Tsentr.
- Ágel, Vilmos ve Klaus Fischer (2010). "Dependency Grammar and Valency Theory". *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (Ed. Bernd Heine ve Heiko Narrog). Oxford University Press, s. 223-256.
- Akaylanı Tahir (2012). *Carık Tolkun*. Nalçık.
- Akaylanı Tahir (2005). *Hakıykat Uvahtısı*. Nalçık: Elbrus.
- Akbay, Okan Haluk (2006). *Japonca ve Türkçedeki Eylemlerin Üye Yapısı -Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma-*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akbaylanı Azret (1980). *Ömürnü İyesi*. Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvo.
- Akbaylanı Mihail (1980). *Küreşni Colunda*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Appalanı Bilâl (2015). *Caşavnu Közgüsü*. Çerkessk.

- Appalanı Hasan (1986). *Kara Kübür*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Aydın Özkan, Işıl (2017). *Eorensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Babalanı İbrahim (1996). *İgi Kuvum*. Nalçık.
- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayramkullanı Alibek (1964). *Ahmatnı Canılıçları*. Stavropol Kitab İzdatelstvo.
- Bayramuklanı Halimat (1996). *Çaşavum*. Çerkessk: Karaçay-Çerkes Kitab Basma.
- Bayramuklanı Halimat (1962). *Karçanı Üydegisi*. Çerkessk: Karaçay-Çerkes Kitab İzdatelstvo.
- Bayramuklanı Halimat (1990). *Ontört Cıl*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Buran, Ahmet (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekimi (Hâl Ekleri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1962). "Muğla Ağzı". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 107-130.
- Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz (2006). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Doğan, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi.
- Doğan, Nuh (2019). "Türkçede Adlaşma I: Sıfat-fiillerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Yapısı". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/20, s. 213-229.
- Erdem, Melek (2004). "Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 939-950.
- Erdem, Melek (2006). "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerin 'İstem'e Göre Anlam Değişmeleri". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 38-50.
- Erdem, Mevlüt (2004). "Eski Anadolu Türkçesinde Fiiller ve Unsurları". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 951-958.
- Erdem, Mevlüt (2006). "Türkçede Gramatikal İlişkiler ve Anlamsal Roller". *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, s. 523-529.
- Ertane Baydar, Arzu Sema (2009). "Kırım-Tatar Türkçesi Edebî Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişisine Dair". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, s. 25-35.
- Fillmore, Charles J. (1966). *Toward a Modern Theory of Case*. <https://www.semanticscholar.org/paper/TOWARD-A-MODERN-THEORY-OF-CASE.-Fillmore/36611b39aa022368b7905003abda91ab96b753e7>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- Gadiyev, İbrahim (1982). *Nart Uya*. Nalçık: Elbrus Kitap Basma.
- Gurtulanı Salih (2002). *Men Tanıgan Kaysın*. Nalçık: Elbrus.
- Gurtuyev, Bert (1988). *Çaşavnu Kılançları*. Nalçık: Elbrus Kitap Basma.
- Gülsevin, Gürer (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri - Metinler - Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, Turgut (1978). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hubiylanı Nazir (1990). *Colla*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.

- Hubiylanı Osman (1982). *Caşav bla Fahmu*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Hubiylanı Osman (1969). *Cukusuz Keçele*. Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvonu, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Hubiylanı Osman (1968). *Murat*. Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvonu, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- İlker, Ayşe (2013). "Ağız Alanlarında Yükleme ve Yönelme Eklerinin Birbiriyle Değişme Sebepleri Üzerine Yeni Bir Bakış". *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 633-649.
- Kagıylanı Nazifa (1968). *Culduzla Cuklamaydıla*. Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvonu, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Kagıylanı Nazifa (1988). *Teyri Carık*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı, Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Kahraman, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabulut, Ferhat ve İsmail Ulutaş (2011). "Türk Dili Sıfat-fiilli Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması". *Turkish Studies*, 6/1, s. 1349-1377.
- Karabulut, Ferhat ve Tuba Arı Özdemir (2017). "İstem ve İstem Analizi: Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Dil Araştırmaları*, 2017/21, s. 91-112.
- Karaca, Oktay Selim (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (2011). "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine". *Türk Dili Üzerine İncelemeler* (Haz. Ekrem Arıkoğlu, Dilek Ergönenç Akbaba). Ankara: Akçağ Yayınları, s. 249-248.
- Karahan, Leyla (2015). "Bir Hypercorrection (Aşırı Düzeltim) Örneği: Batı Anadolu Ağızlarında Ünlü Nöbetleşmesi". *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı* (Ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). "Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie - Morfologie Bağlantısı". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar İkinci Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 222-231.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kulbaylanı Aliy (2016). *Kişilik Sımganda*. Nalçik: Elbrus.
- Laypanlanı Bilal, *Kazavat*. <http://www.elbrusoid.org/library/author/Лайпанов%20Билал/>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- Mammelanı İbrahim (2003). *Kişi Cerinde*. Nalçik.
- Nevruz, Yılmaz (1991). *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesinde Açıklamalı Büyük Sözlük*.
- Ölmez, Muradin (2003). *Goşayah Biyçe*. Nalçik: Elbrus.
- Ölmez, Muradin (2015). *Uçhan Ayrıkamnu Hangoşası*. Nalçik: Elbrus.
- Özkan Aydın, Işıl (2017). *Evensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Pasierbsky, Fritz (2003). "Toward a Classification of Complements". *Dependency and valency - Dependenz und Valenz: An international handbook of contemporary research - Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. (Ed. Ágel Vilmos vd.), Berlin and New York: Walter de Gruyter, s. 803-813.
- Sarıca, Berdi (2006). "Türkçede -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu". *İlmî Araştırmalar*, S. 22, s. 205-218.
- Şavalanı Hasan (2009). *Anala Avazı*. Nalçık: Elbrus.
- Şavalanı Hasan (2006). *Cilla*. Nalçık: Elbrus.
- Şavalanı Hasan (2003). *Duniya Cahanimi*. Nalçık: Elbrus.
- Tavkul, Ufuk (2007). "Karaçay-Malkar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, s. 883-938.
- Tavkul, Ufuk (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavmurzayev, Dalhat Magomedoviç (2015). *Asmaran*. Nalçık: Tetragraf.
- Temukkulanı Adil (2010). *Gıyı*. Nalçık: Elbrus.
- Tesnière, Lucien (1959). *Éléments de Syntaxe Structurale*.
<https://archive.org/details/LucienTesniereElementsDeSyntaxeStructurale/page/n257/mode/2up>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- Tolgurlanı Zeytun (2005). *Ak Cıyrık*. Nalçık: Elbrus.
- Töppelanı Alim (2006). *Altın Hardar*. Nalçık: Elbrus Kitap Basma.
- Töppelanı Alim (2003). *As-Tah*. Elbrus: Nalçık.
- Uğurlu, Mustafa (2001). "Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerin Önemi". *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*. Gazimağusa, s. 197-206.
- Uzunkaya, Dilek (2020). *Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Van Valin, R. Jr. (1999). "Generalized Semantic Roles and the Syntax-Semantics Interface", <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.233.1106&rep=rep1&type=pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- Yaman, Ertuğrul (2007). "Özbek Türkçesinde Tamlayıcı-Fiil İlişkisi ve Bazı Hâl Eklerinin Farklı Kullanılması". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 24-29 Eylül 2000*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1907-1920.
- Zankışılanı Huseyin (2008). *Umutnu Cürekde Saklay*. Nalçık: Elbrus.

